

L a n d b r u k e t s

Utredningskontor

Gjeld blant norske bønder og utviklingen i markedet for driftskreditt

Eivinn Fjellhammer

Forord

Dette notatet er utarbeidet på oppdrag for Landkreditt Bank med hensikt å gi en oversikt over gjeldssituasjonen i landbruket samt å se på konsekvensene av Landkreditt Banks banketablering i markedet for driftskreditt.

Notatet er en oppfølging av to tidligere LU notater, kortnotat 3 – 1999 av Kvendseth og kortnotat 5 – 1997 av Gunnerød. I dette notatet gis det en presentasjon av hovedtall for å gi en oversikt over gjeldssituasjonen i landbruket. I tillegg gjennomfører vi en analyse av renteutviklingen innenfor markedet for driftskreditt og gjeldsbrevslån.

Landbrukets Utredningskontor (LU) har innhentet gjennomsnittstall fra SSB i forbindelse med gjeldssituasjonen i landbruket. Videre har vi innhentet og tilrettelagt data fra Rentebørsen for å analysere renteutviklingen i markedet for driftskreditt. LU er ansvarlig for alle analyser, kommentarer og konklusjoner som er trukket i notatet. Arbeidet er utført av Eivinn Fjellhammer.

Vi ønsker å takke vår oppdragsgiver Landkreditt Bank for et interessant oppdrag.

Oslo, juni 2007

Hanne Eldby

Innhold

1	INNLEDNING.....	1
2	RESULTATER FRA SELVANGIVELSESDATAENE.....	3
2.1	OPPDATERING AV UNDERSØKELSENE "GJELD I LANDBRUKET" FRA 1997 OG 1999.	3
2.1.1	Hele landet	4
2.1.2	Geografisk oversikt	6
2.1.3	Bruksstørrelse.....	10
2.1.4	Produksjonsform	13
2.1.5	Alder på bruker	14
2.1.6	Kjønn.....	16
2.2	SAMMENLIGNING AV "KUNDER AV LANDKREDITT BANK" OG RESTPOPULASJONEN	18
3	RESULTATER FRA RENTEBØRSEN.....	22
3.1	RENTEBØRSEN - DRIFTSKREDITT	22
3.2	GJELDSBREVSLÅN.	25
4	RESULTATER FRA DRIFTSKREDITTUNDERSØKELSENE VED NILF.....	28
5	DISKUSJON.....	30
6	KONKLUSJONER OG OPPSUMMERING.....	32

LITTERATUR

1 Innledning

Dette notatet er utarbeidet på oppdrag fra Landkreditt Bank. De sentrale målene med dette notatet er å få et innblikk i gjeldssituasjonen i landbruket. Vi skal også se på renteutviklingen i markedene for driftskreditt og gjeldsbrevlån¹.

Gjeldssituasjon i landbruket har vist seg å variere over en rekke faktorer, eksempelvis geografisk plassering, brukets størrelse, kjønn på hovedbruker og type produksjon. Landbrukets Utredningskontor har tidligere vært med på liknende undersøkelser, hvor Gunnerød i 1997 og Kvendseth i 1999 utarbeidet rapportene.

Dette notatet bygger på flere typer datamateriale. I forbindelse med oppdateringene av undersøkelsene av Gunnerød og Kvendseth har vi koblet selvangivelsesdata for bruker og ektefelle/samboer for årene 1999 til 2005 mot data fra produksjonstilskudsregisteret. I tillegg har vi delt populasjonen etter om de er kunder av Landkreditt Bank eller ikke. Dette gir oss muligheten til å se på forskjeller mellom restpopulasjonen og kunder av Landkreditt Bank. Til dette har vi fått bistand fra Anne Snellingen Bye ved Statistisk Sentralbyrå (SSB). Disse dataene viser gjennomsnittstall for landbruket som helhet. Vi kommer til å referere til disse dataene i teksten ved å henvise til selvangivelsesdata fra SSB.

Vi har avgrenset datasettene til bruk over 6600 kroner i dekningsbidrag tilsvarende ca. 10 dekar jordbruksareal med bygg. Alle verdier som er oppgitt er nominelle verdier, og er ikke inflasjonsjustert til et basisår med mindre annet er spesifisert. Utvalget fra Landkreditt Bank er avgrenset til kunder med mer enn 500 000 kroner i gjeld. Begrunnelsen for denne avgrensningen er at vi ønsker å skille ut de som har Landkreditt Bank som hovedkreditor.

I undersøkelsen av Kvendseth ble antall år fra overtakelse tatt med som en forklaringsvariabel. Kvendseth antok at gardbrukere har høyere gjeld rett etter at de har overtatt garden enn etter at de har drevet den en stund. I motsetning til Kvendseth 1999 kommer vi til å ta for oss alder på bruker som et alternativ til antall år siden overtakelse. Årsaken til dette er at antall år siden overtakelse ikke er en del av datamaterialet og vil kreve en egen undersøkelse. Ved å ta i bruk alder får vi likevel frem de samme trendene som vi ville fått fra antall år siden overtakelse.

I de tilfeller der det er hensiktsmessig og mulig, har vi sammenlignet resultater fra disse undersøkelsene med det som kom frem i gjeldsundersøkelsen fra 1997 (Gunnerød 1997) og gjeldsundersøkelsen i 1999 (Kvendseth 1999).

¹ Gjeldsbrevlån er gjeld med pant i fast eiendom.

Den største utfordringen med datainnsamling i forbindelse med dette notatet, var å innhente faktiske rentesatser for å få oversikt over markedet for driftskreditt. Dette er ikke uproblematisk siden bankene ofte gir bedre betingelser enn de som blir oppgitt i offentlige kilder. Dette kom tydelig frem av driftskredittgranskingene i kjølevannet av Driftsgranskingene gjennomført av NILF (Hovland et al, 2005).

Til å analysere renteutviklingen innen driftskreditt har vi innhentet data fra Rentebørsen, som er tilgjengelig på Norsk Landbrukssamvirke sine hjemmesider. Vi har her innhentet renteinformasjon for driftskreditt og ordinære lån tilbake til 1998.

Rentesatsene på Rentebørsen opptateres av bankene selv. Det er til sammen 51 banker med i datasettet. Vi har avgrenset datasettet slik at bare banker som oppdaterer Rentebørsen regelmessig er inkludert. Tallene fra Rentebørsen gir bare listepriiser for rentesatser, og gir ikke nødvendigvis noe godt bilde av de faktiske rentesatsene jordbrukere er gjenstand for. Erfaringer fra andre undersøkelser og selvangivelsesdataene tilsier at man ofte kan få bedre betingelser enn det som blir oppgitt som listepriis. I denne sammenhengen kommer vi til å diskutere de eventuelle forskjellene vi finner mellom oppgitte listepriiser og beregnede rentesatser fra datasettet. Vi kommer til å referere til disse dataene i teksten ved å referere til dataene fra Rentebørsen.

Vi kommer i tillegg til å ta for oss noen av resultatene fra driftskredittundersøkelsene gjennomført av NILF med data fra driftsgranskingene.

2 Resultater fra selvangivelsesdataene

2.1 Oppdatering av undersøkelsene “Gjeld i landbruket” fra 1997 og 1999.

I 1997-undersøkelsen kom det frem at gjennomsnittlig totalgjeld for alle driftsenheter over 5 dekar var 490.316 i 1995 (Gunnerød 1997). Den tilsvarende undersøkelsen fant at gjennomsnittlig totalgjeld for alle driftsenheter over 10 dekar i 1997 var på 580.574 kroner (Kvendseth 1999). Med totalgjeld menes her næringsgjeld og annen gjeld både for bruker og eventuell ektefelle.

Tabell 2.1 Landsgjennomsnitt for gjeld pr. bruker i kroner.

Hele landet	Gj.snitt gjeld pr. bruker
1999	582 419
2000	615 838
2001	667 344
2002	715 119
2003	770 991
2004	869 773
2005	991 731

I notatene av Gunnerød og Kvendseth kom det frem at gjeldssituasjonen hos norske bønder varierer ut i fra flere faktorer. Det er av betydning hvilken region gården befinner seg i. Driftsformen og størrelsen på bruket spiller en stor rolle for gjeldssituasjonen. Noen driftsformer er mer kapitalkrevende enn andre, og gjelden er vesentlig større på store enn på små bruk. Notatet av Kvendseth fant at det også var av betydning for gjeldssituasjonen hvor lenge det var siden bruket ble overtatt av ny eier. Vi har ikke data som går direkte på dette i dette notatet, men alder på brukeren gir tilsvarende resultater². Kvendseth viste til at gjelden var størst de første årene etter overtakelsen, og at den så sank etter antall år brukeren hadde drevet garden.

Undersøkelsen “Gjeld i landbruket” fra 1997 bygget i hovedsak på data fra undersøkelsen “Levekår for norske bønder” (Strøm mfl. 1996), og data fra selvangivelsesregistret koblet mot utvalgstillingene i jordbruket fra 1995. Undersøkelsen fra 1999 bygget i stor grad på data fra selvangivelsesregisteret koblet mot søknad om produksjonstilskudd. Vi vil bruke den samme kilden som i 1999, men vil ta for oss flere år for å se nærmere på utviklingen over tid, og utviklingen siden de nevnte undersøkelsene ble gjennomført.

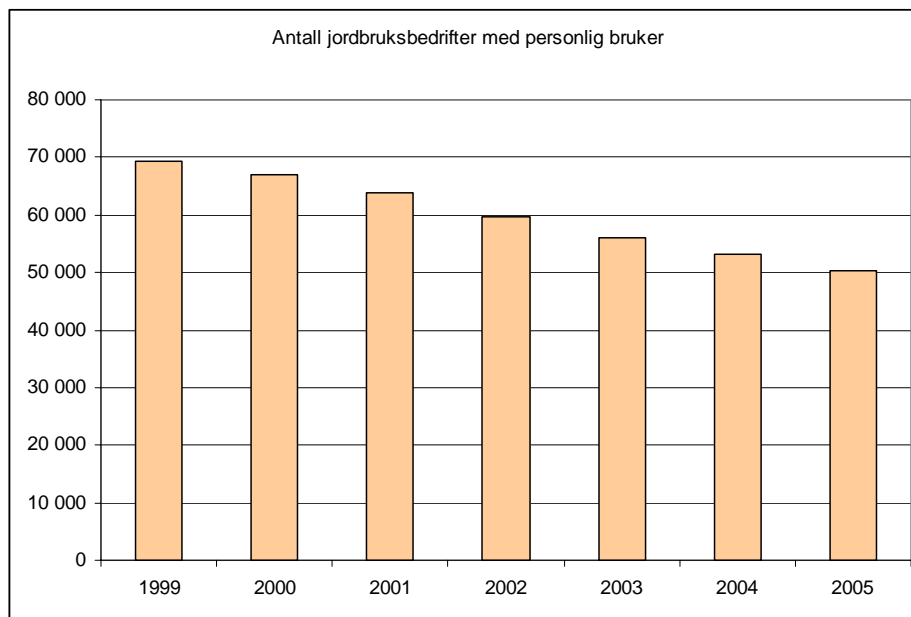
Det ligger noen begrensinger i datasettet. Det er i mange tilfeller ikke mulig å sammenligne i den grad man kunne ønske. Vi har eksempelvis her ikke mulighet til å dele opp gjeld for å finne hva som er gjeld knyttet til eiendommen, hva som er annen gjeld tilknyttet næring og

² Ved å benytte alder istedenfor overtakelsestidspunkt vil man få større spredning i resultatene siden alderen man har når man tar over varierer, mens antall år siden overtakelse gir en mer direkte pekepinn på når investeringer er gjort i forhold til driftstiden på garden.

hva som er privatgjeld. Vi kommer derfor i det følgende til å operere med brukets totale gjeld. I selvangivelsesdataene fra SSB er det heller ikke mulig å skille driftskreditt fra andre lån, som innebærer at disse må vurderes som del av de samlede resultatene.

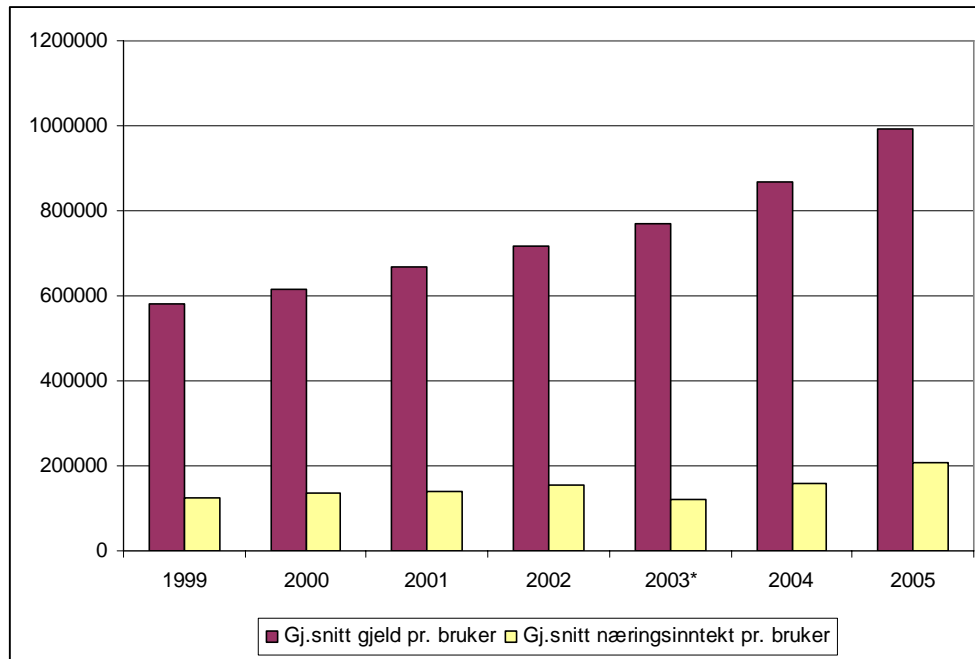
2.1.1 Hele landet

Antall jordbruksbedrifter med personlig bruker reduseres hvert år, og i den perioden vi tar for oss i dette notatet har antall slike jordbruksbedrifter gått ned med om lag 19 000, eller 27,4 prosent i perioden 1999 - 2005. Dette representerer en gjennomsnittlig årlig reduksjon av jordbruksbedrifter med personlig bruker på 4,6 prosent.

Figur 2.1 Antall jordbruksbedrifter i perioden 1999 – 2005

Med en så stor årlig reduksjon av slike virksomheter burde det vært rimelig å anta at utlånsmarkedet ovenfor jordbruksbedriftene også ble mindre år for år. Som vi kan se av figur 2.2, er denne antagelsen ikke så åpenbar.

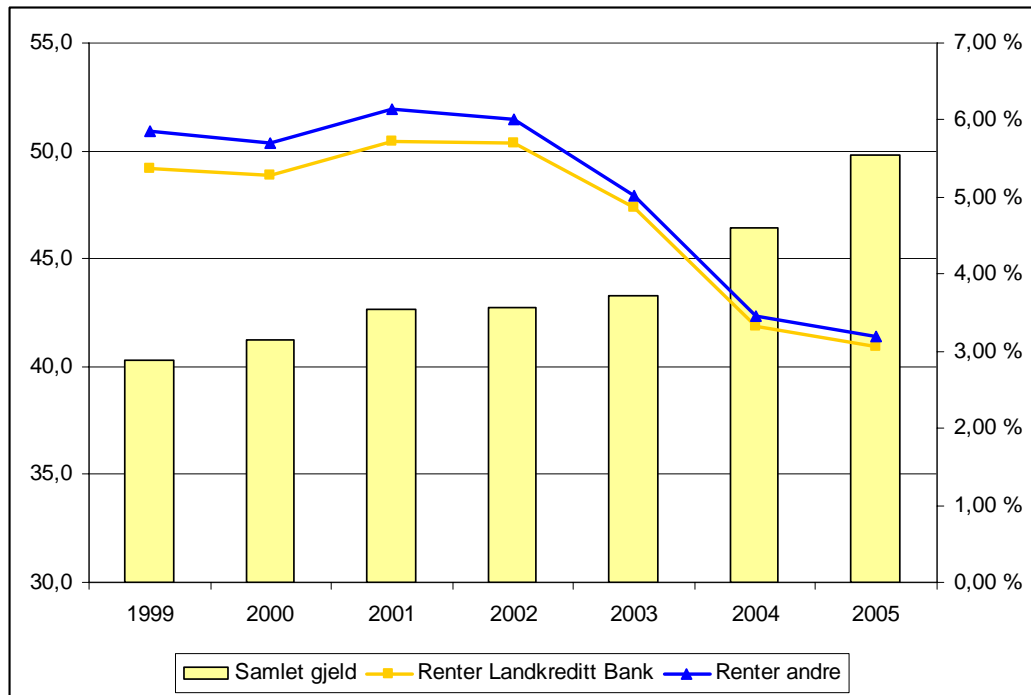

Figur 2.2 Gjennomsnitt for gjeld og næringsinntekt pr. bruker for hele landet i kr. (Beregningsgrunnlaget for næringsinntekt er basert på en annen regnemåte i SSB for 2003, og avviker derfor fra de andre verdiene.)

Vi kan se av figur 2.2 at selv om den gjennomsnittlige næringsinntekten til disse jordbruksbedriftene har steget svakt, så har den nominelle gjennomsnittsgjelden økt betydelig år for år.

Det har vært en utvikling siden den første gjeldsundersøkelsen for Landkreditt av Gunnerød (1997). Egne beregninger basert på data fra SSB viser at den nominelle gjennomsnittsgjelden i perioden 1999 til 2005 har økt med 70 prosent. I tidsrommet 1999 til 2005 har de tilsvarende gjennomsnittlige næringsinntektene bare økt med 66 prosent. Den tilsvarende prisstigningen for den samme perioden var på 12,5 prosent (SSB, 2006).

I figur 2.3 har vi beregnet den totale gjelden ut fra antall jordbruksbedrifter og gjennomsnittlig gjeld, og kommet frem til at vi totalt sett ser en betydelig økning av utlånsmarkedet ovenfor denne næringen. Til sammenligning har vi også beregnet rentesatsen ut fra gjennomsnittlig innebetalt gjeldsrente.

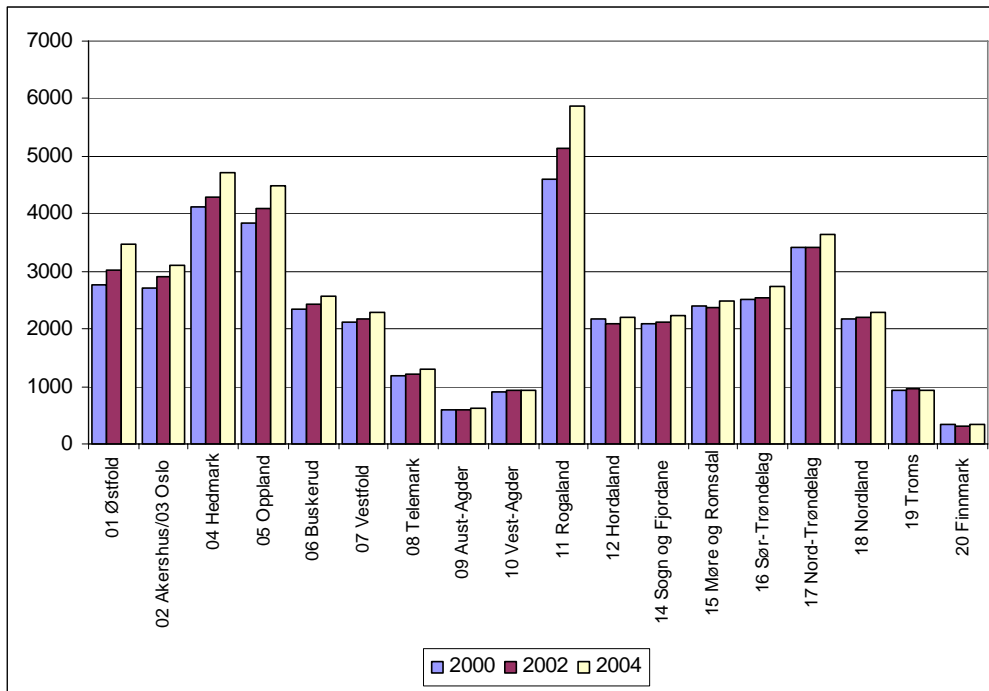

Figur 2.3 Samlet gjeld i milliarder og beregnet rentesats for kunder av henholdsvis Landkreditt bank og rentesats for restpopulasjonen, beregnet med utgangspunkt i gjennomsnittlige gjeldsrenter og gjennomsnittlig gjeld for hele landet.

Utregninger basert på datasettet fra SSB viser at til tross for gjennomsnittlig årlig reduksjon på 4,6 prosent i antall jordbruksbedrifter, så øker det totale lånevolumet med 3,9 prosent årlig i den aktuelle perioden. Det store lånevolumet i 2004 og 2005 vil i stor grad kunne forklares med de lave rentesatsene i det aktuelle tidsrommet. Likevel er det slik at lån oftest har en løpetid på over 15 år. I den sammenheng er det ikke problemfritt å starte store investeringer med forventning om at det lave rentenivået skal vedvare. Dette kan bety at vi ved varige renteøkninger i fremtiden vil kunne observere økende problemer med å betjene gjelden.

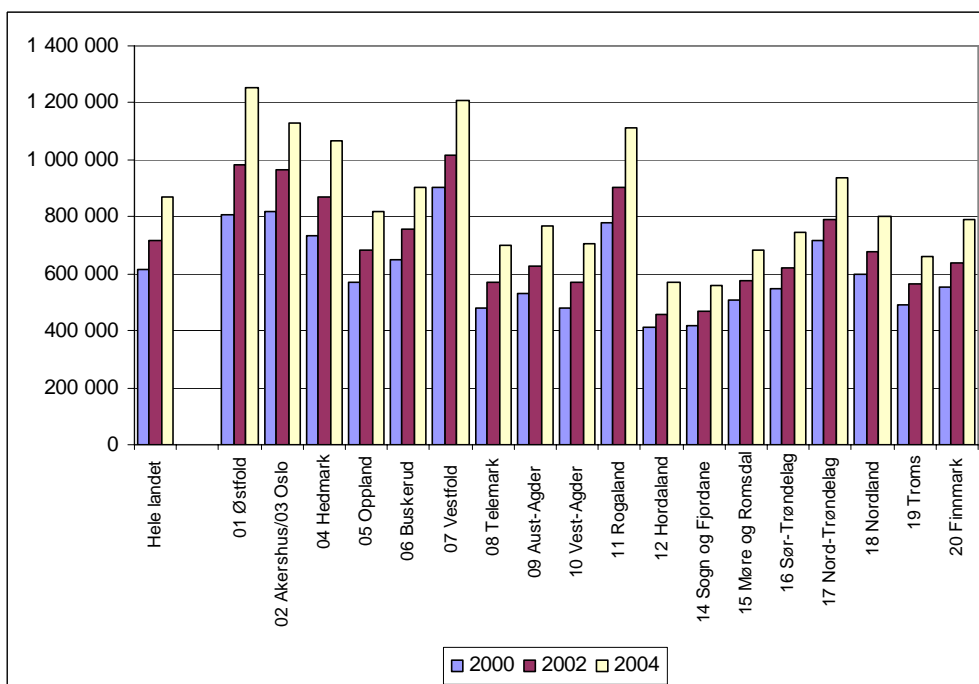
2.1.2 Geografisk oversikt

De to tidligere notatene tydet på at det er geografiske forskjeller på gjennomsnittlig gjeld for jordbrukere. I det følgende er det mest hensiktsmessig å ta for seg årene 2000, 2002 og 2004. Grunnen til denne avgrensningen er at man får med seg de viktigste utviklingstrekkene, samtidig som figurene blir mer oversiktlige. I tillegg er dataene for total næringsinntekt fra 2003, som nevnt, beregnet på en ulik måte fra de nærliggende årene i selvangivelsen, slik at inkludering av dette året ville forårsaket mer støy enn nytte for å demonstrere de generelle trendene i datasettet.

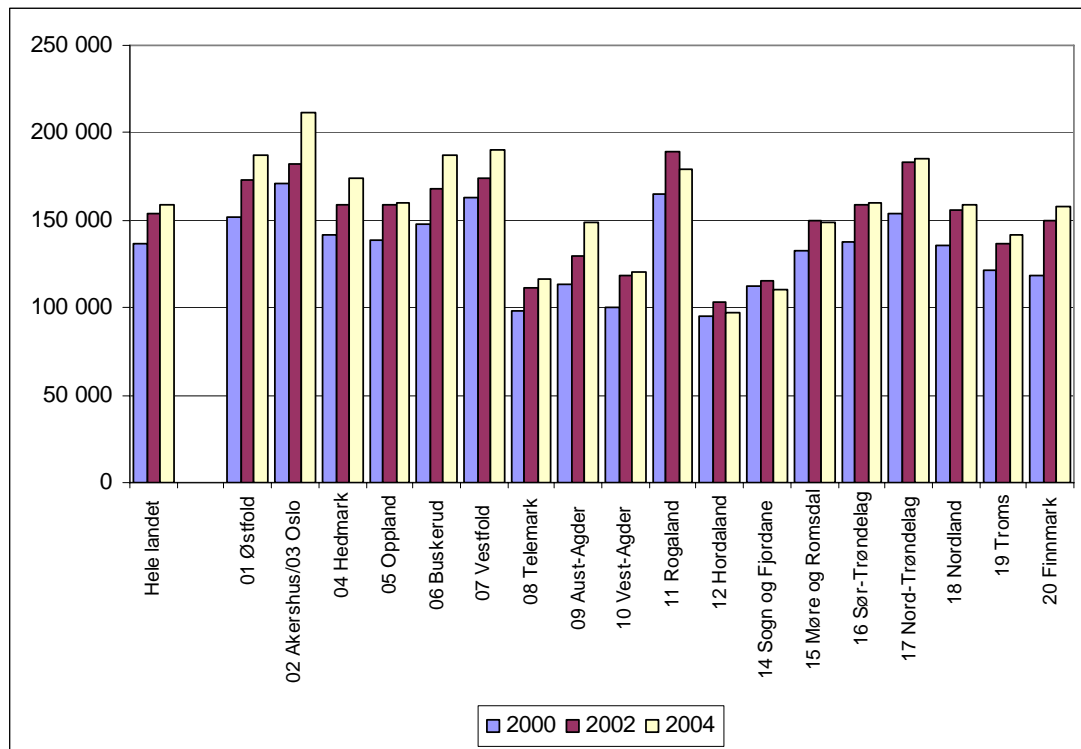
Figur 2.4 Totalt gjeldsvolum basert på gjennomsnittlig gjeld og antall registrerte brukere i de aktuelle fylkene, i millioner kroner.

I figur 2.4 ser vi fordelingen av den samlede gjelden i landbruket. Vi kan se at enkelte fylker skiller seg ut med mer gjeld, og høyere vekst i den samlede gjelden. Spesielt skiller Rogaland seg ut med høy gjeld og stor vekst i gjelden. Vi kan betrakte den tilsvarende utviklingen for gjennomsnittlig gjeld i hele landet med figur 2.5.

Figur 2.5 Utviklingen i gjennomsnittlig gjeld pr. bruker etter fylke i kr.

Vi kan se av figur 2.5 at det er store regionale forskjeller på gjennomsnittlig gjeld pr. jordbruksbedrift. Vi kan også se at gjelden har økt betydelig i det aktuelle tidsrommet. I tillegg kan vi se at de generelle trekkene i forskjellene mellom fylkene har forsterket seg. Vi finner de høyeste verdiene for gjennomsnittlig gjeld i Østfold, Vestfold, Oslo/Akershus, Hedmark og Rogaland. I den andre enden av skalaen finner vi Hordaland, Sogn og Fjordane og Troms. Det har skjedd lite i forhold til fordeling mellom de ulike fylkene i det aktuelle tidsrommet.

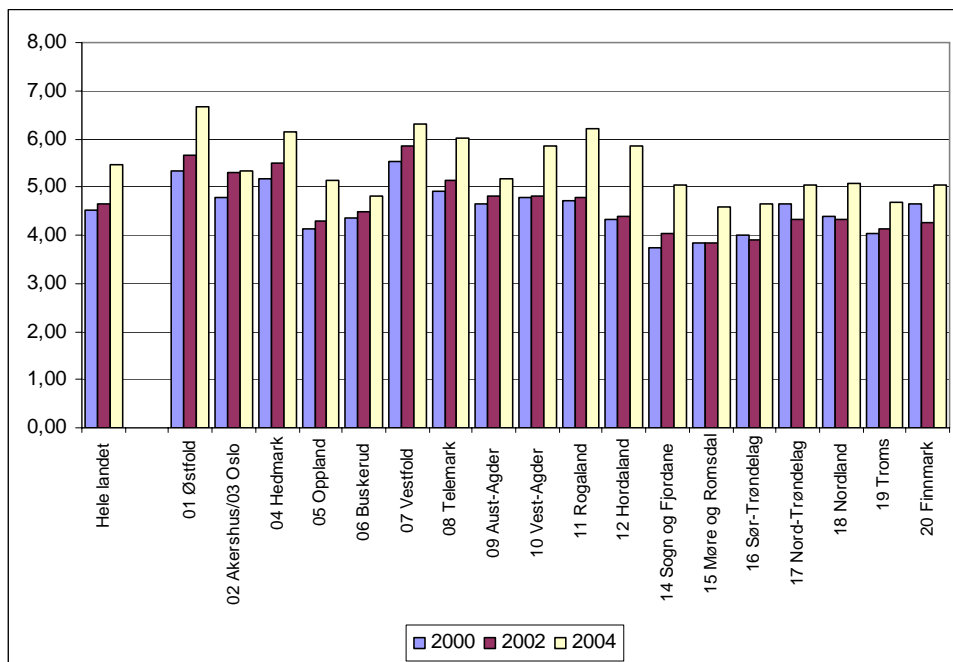

Figur 2.6 Oversikt over gjennomsnittlig næringsinntekt etter fylke i kr.

Figur 2.6 viser fylkesvis oversikt over gjennomsnittlig næringsinntekt i det aktuelle tidsrommet. Inntektene har økt for alle bortsett fra vestlandsfylkene. Det er tydelig at de fylkene som kommer ut med høy gjennomsnittlig næringsinntekt, også har høy gjennomsnittlig gjeld. Rogaland, som har vært ledende på næringsinntekt, er innhentet av flere fylker som kan vise til like høy gjennomsnittlig næringsinntekt. Akershus/Oslo ble i fra 2002 - 2004 området med høyest gjennomsnittlig næringsinntekt.

Forholdstallet mellom gjennomsnittlig gjeld og inntekt er en nyttig indikator på gjeldsbyrden og brukerens evne til å betjene gjelden. I denne sammenheng har vi, som vist i figur 2.7, beregnet et forholdstall mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt, og en beregning for gjennomsnittlig gjeld mot gjennomsnittlig husholdningsinntekt for bruker og samboer/ektefelle til sammen. Her kommer Østfold med 6,68, og Vestfold med 6,32, ut med

de høyeste forholdstallene for 2004³. Møre og Romsdal kommer best ut med den laveste verdien, 4,60 for 2004.

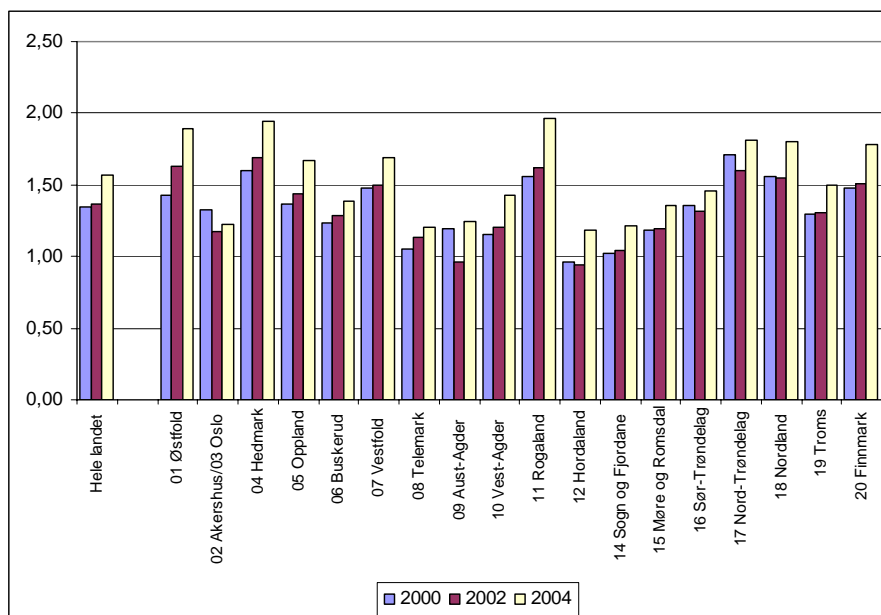

Figur 2.7 Forholdstall mellom gjennomsnittlig næringsinntekt og gjennomsnittlig gjeld

Dataene fra SSB viser at brukerne har inntekter utover næringsinntekter fra garden. Det er ikke slik at brukere bare benytter næringsinntekt til å betjene gardsbrukets samlede gjeld. Dersom vi ser på gjennomsnittlig gjeld mot gjennomsnittlig total inntekt for husholdningen, finner vi at forholdstallet mellom inntekt og gjeld er lavere enn det figur 2.7 indikerer.

Ser vi hele husholdningen under ett, og beregner total gjeld mot husholdningens inntekt, finner vi at Østfold, Hedmark og Rogaland kommer ut med de høyeste verdiene. Her kommer Hordaland og Telemark best ut. Vi ser at de samme fylkene som tidligere hadde høy gjeld, også kommer ut med de høyeste verdiene i figur 2.7.

³ Forholdstallet beregnes ved å dele total gjennomsnittlig gjeld på total gjennomsnittlig næringsinntekt.

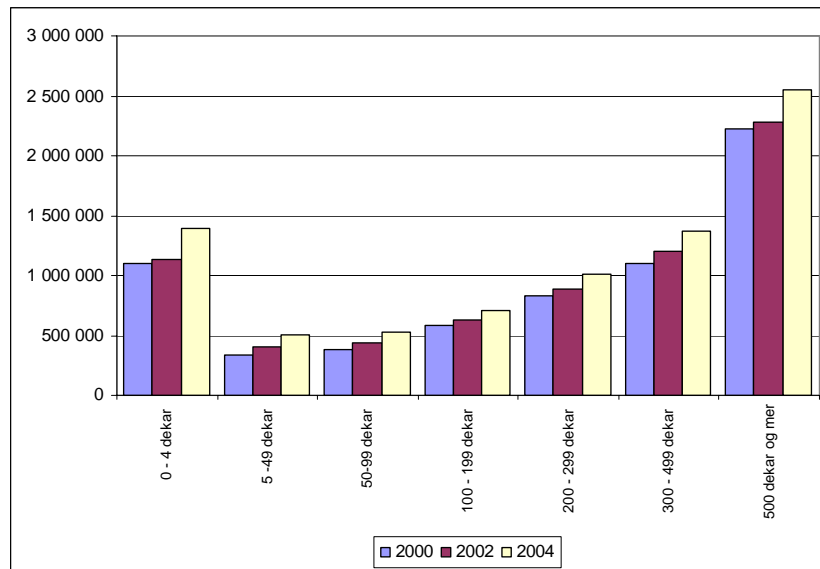
Figur 2.8 Forhold mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig samlet inntekt for husholdningen.

Gjeldsandelen er et mål på forholdet mellom formue og gjeld. Dette forholdstallet varierer noe fra fylke til fylke. Trøndelag og Nord-Norge skiller seg mest ut med en høyere gjeldsandel enn de andre fylkene.

Det er en del variasjoner i rentesatsene mellom fylkene, og enkelte trekk går igjen. I datamaterialet fra SSB ble det oppgitt gjeld og betalt gjeldsrente, og vi kan beregne en rentesats med utgangspunkt i disse. Som nevnt over reflekterer ikke denne rentesatsen en faktisk rente på ett gitt lån. Den viser gjennomsnittlig innbetalt rente på den totale gjelden i løpet av et år for hele utvalget. Denne beregnede rentesatsen viser enkelte regionale forskjeller. Spesielt skiller Nord-Norge seg ut med høyere rente enn de andre regionene. Rogaland skiller seg ut med de laveste gjennomsnittlige innbetalte rentene.

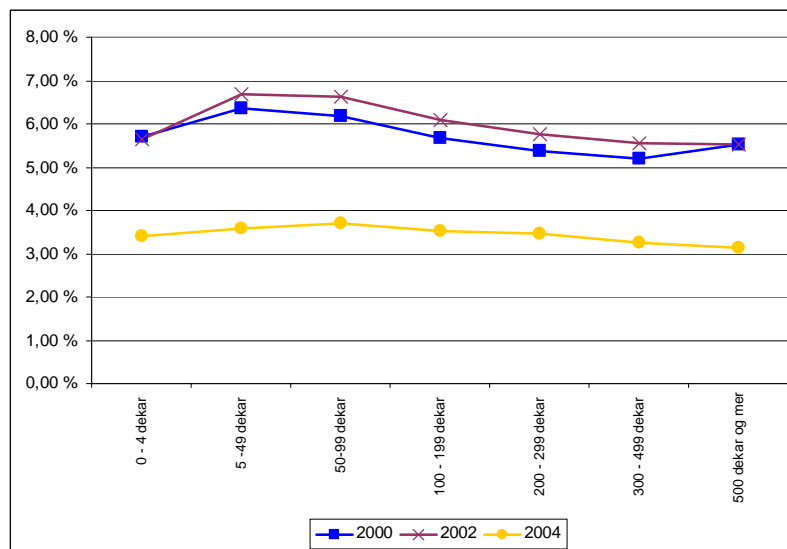
2.1.3 Bruksstørrelse

Bruksstørrelse er en avgjørende variabel for størrelsen på gjennomsnittlig gjeld. Analyser av datasettet viser at gjelden øker med bruksstørrelsen med unntak av de minste brukene, som også har en del gjeld. Grunnen til at vi finner noe høyere gjeld blant de minste brukene er at mange samdrifter er registrert uten jordbruksareal. Man kan trolig også finne enkelte driftsformer som krever mer kapital og lite jordbruksareal i denne gruppen.

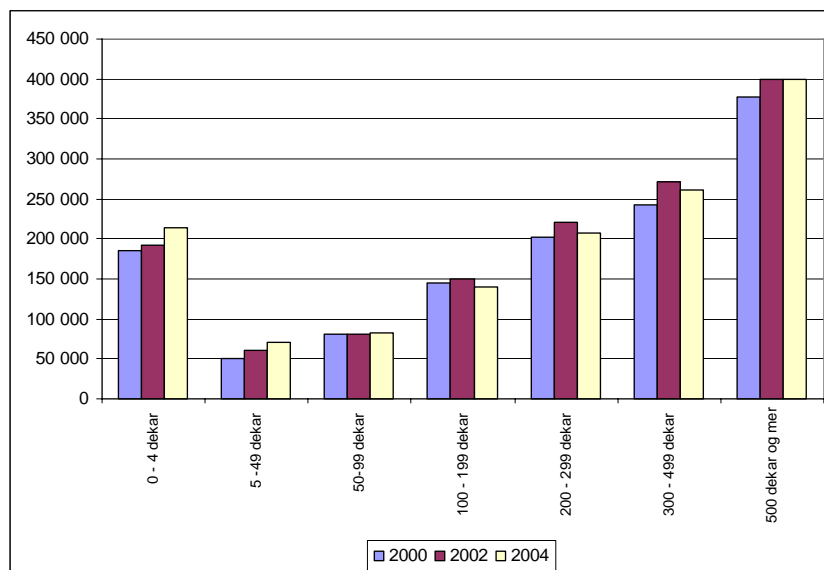
Figur 2.9 Gjennomsnittlig gjeld etter bruksstørrelse i kr.

Dersom vi tar for oss den beregnede rentesatsen etter antall dekar jordbruksareal får vi følgende figur:

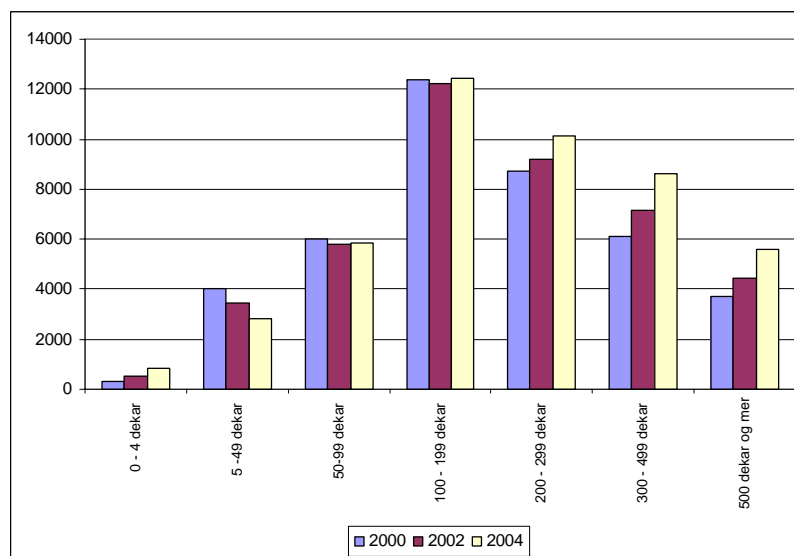
Figur 2.10 Beregnet rentesats med bakgrunn i innbetalt gjeldsrente mot gjennomsnittlig gjeld.

Tilsvarende som de geografiske forskjellene, er det ulike gjennomsnittsrenter for brukere med ulikt jordbruksareal. Dette kan sees i forhold til at man trolig kan hente ut bedre sikkerhet for lånet i større bruk. Selve nivået på rentene er avhengig av styringsrente og andre forhold, men forskjellene i rentesats mot størrelsen på jordbruksarealet er mer systematisk. Vi ser her en tydelig sammenheng mellom størrelsen på bruket, den gjennomsnittlige gjelden og renten. Datamaterialet gir oss ikke muligheten til å vurdere årsakssammenheng for eventuelt å avgjøre om det er størrelsen på gjennomsnittsgjelden eller bruksstørrelsen som gir lavere rente.

Figur 2.11 Gjennomsnittlig næringsinntekt pr. bruker mot antall dekar jordbruksareal, i kroner.

Figur 2.11 viser noe av det samme mønsteret som figur 2.9. De aller minste brukene har litt høyere næringsinntekt, mens de største brukene skiller seg ut med høyere næringsinntekt enn de øvrige brukene. Variasjonen i inntekt med antall dekar jordbruksareal kan også være en kilde til variasjonene vi kunne observere i rentene i figur 2.10.

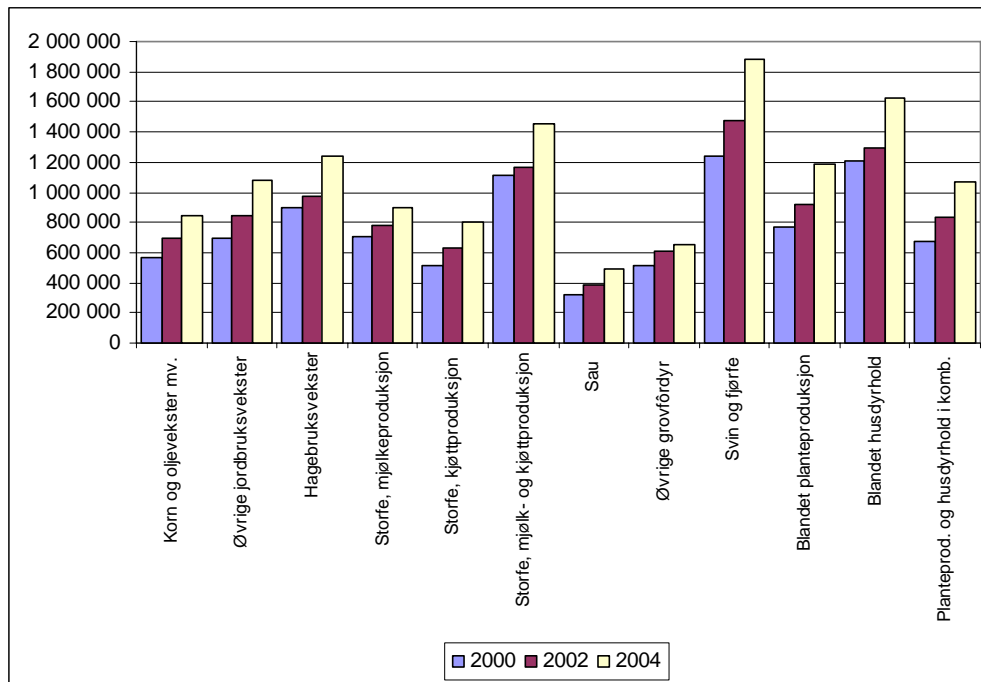

Figur 2.12 Total gjeld etter bruksstørrelse i millioner kroner. Beregnet fra gjennomsnittlig gjeld og antall bruk.

Dersom vi betrakter den totale gjelden ser vi at det er en del forskjeller i fordelingen etter bruksstørrelsen. Vi finner størst total gjeld i bruksstørrelsen 100 – 199 dekar, men vi finner størst vekst i gjelden for brukene som er større enn 200 dekar. Hvis vi ser tilbake på figur 2.11 ser vi at det er brukene med høyest gjeld som går tilbake i næringsinntekt.

2.1.4 Produksjonsform

Kravene til kapital i de forskjellige produksjonsformene er svært ulike, og gjeldsmønsteret bærer preg av dette. Vi kan se av figur 2.13 at man blant annet ved sauehold har vesentlig lavere gjeld enn for eksempel svin og fjørfe.

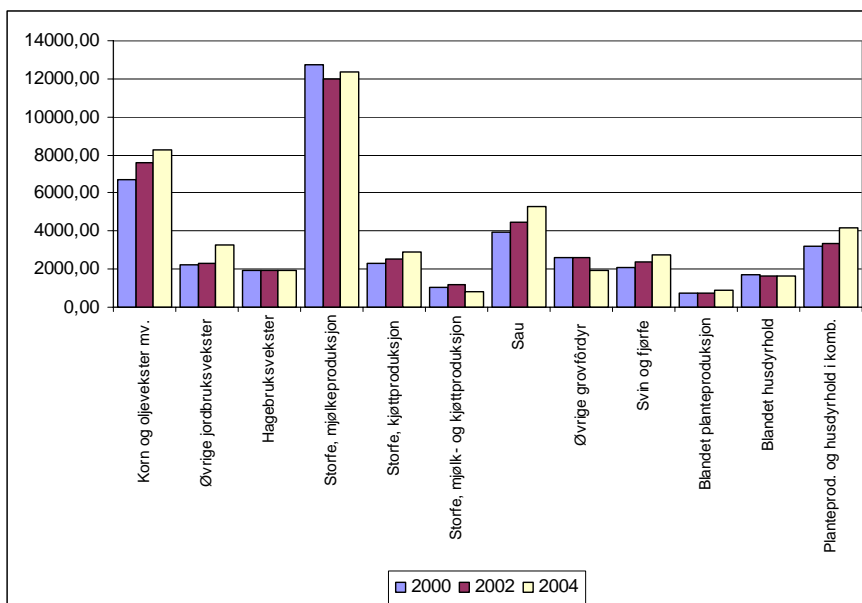
Figur 2.13 Gjennomsnittlig gjeld etter produksjonsform i kroner.

Selv om vi kan se at gjennomsnittsgjelden har økt betydelig i hele perioden, har den økt mer innenfor enkelte produksjonsformer. Hagebruk har økt mye, kombinasjonsbruk med melk korn og storfe har økt en del, men spesielt svin og fjørfe har opparbeidet seg mye gjeld. Dette gjenspeiler trolig et høyt investeringsnivå. Sau, som man til en viss grad opplever for lav produksjon av, er blant de som har lavest vekst i gjelden samtidig som de i utgangspunktet har lavest gjennomsnittlig gjeld.

Dette står i samsvar med inntektene innenfor de forskjellige produksjonsformene, og vi kan observere stor grad av samvariasjon. Det er derimot liten sammenheng mellom veksten i gjeld og veksten i næringsinntekt. Mens gjelden skyter i været, er inntektsveksten fra næring liten og i mange tilfeller fraværende. Det er et viktig moment at selv om enkelte produksjonsformer kommer lavere ut på inntektssiden, så er gjennomsnittlig totalinntekt for hele husholdningen relativt lik over de ulike produksjonsformene.

Det kan være et poeng å ta for seg det totale gjeldsvolumet mot de ulike produksjonsformene. Vi kan se på dette i figur 2.14, hvor vi kan se at korn og oljevekster, og storfe og mjølkeproduksjon skiller seg ut med størst totalt gjeldsvolum. Vi finner den største veksten i

kombinasjonsbruk med planteproduksjon og husdyrhold og øvrige jordbruksvekster. Sau og korn og oljevekster skiller seg også ut med vekst i totalt gjeldsvolum.

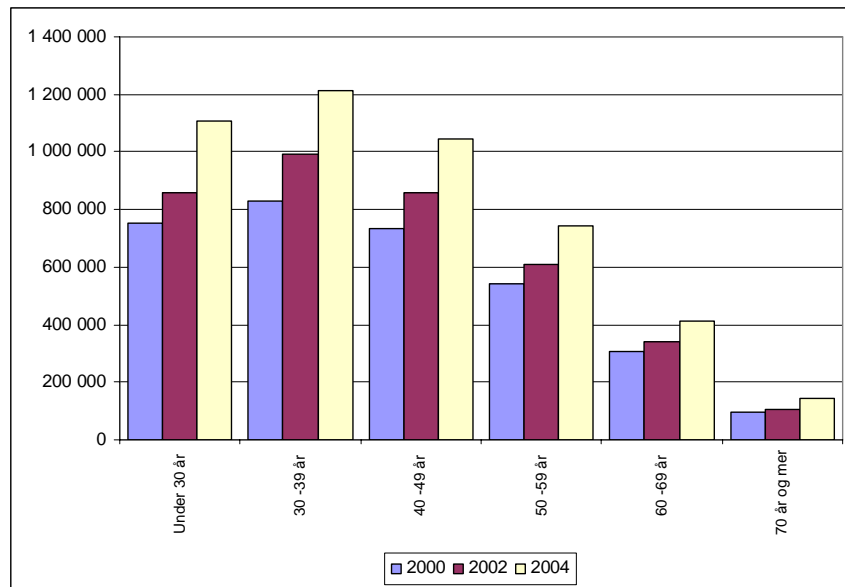

Figur 2.14 Totalt gjeldsvolum mot produksjonsform, i antall millioner kroner.

Det er en del variasjon i rentesatsene mellom de ulike produksjonsformene. Storfeslakt, sau og andre grovfôrdyr skiller seg ut med høyest beregnet rente. Hagebruk, melkeproduksjon svin og fjørfe, samt blandede produksjonsformer kommer enkelte år ut med mer enn 1 prosent lavere rente enn de andre produksjonsformene.

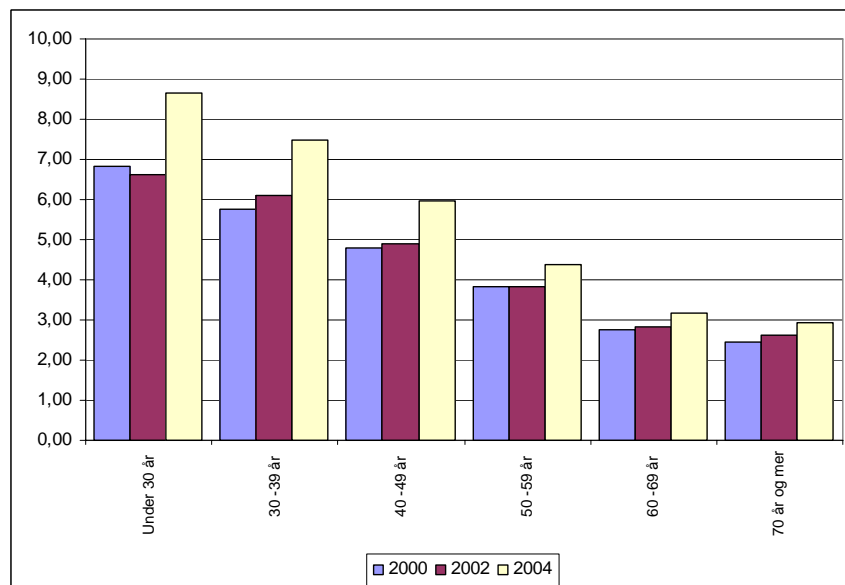
2.1.5 Alder på bruker

Alder på bruker kan være en tilnærming til hvor lenge brukeren har drevet gården. Det er ikke nødvendigvis slik at alle starter på samme tidspunkt, men jo eldre brukeren er, jo lenger er det sannsynlig at han/hun har drevet gården. Dersom vi ser på gjennomsnittsgjeld mot alder får vi følgende figur.

Figur 2.15 Total gjennomsnittlig gjeld mot alder på hovedbruker.

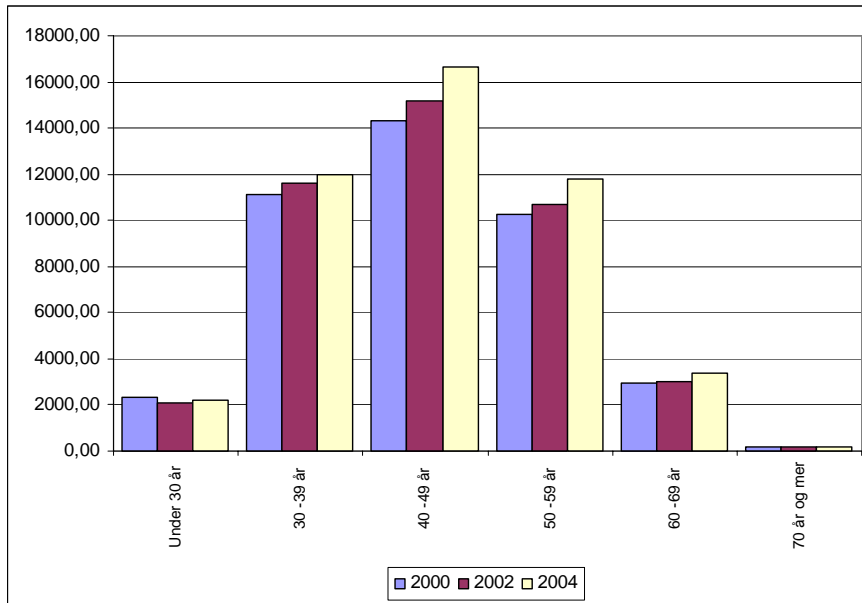
Den totale gjennomsnittlige gjelden er tydelig størst blant de yngre brukerne. Veksten i gjelden er også størst i denne gruppen.

Figur 2.16 Total gjennomsnittlig gjeld mot total gjennomsnittlig næringsinntekt etter alder.

Figuren over total gjennomsnittlig gjeld mot total gjennomsnittlig næringsinntekt etter alder viser mange av de samme trekkene som figur 2.15, men med en viktig forskjell. Vi kan se av figur 2.15 at gjelden har økt både fra 2000 til 2002 og fra 2002 til 2004. Dersom vi ser de tilsvarende verdiene i figur 2.16 ser vi at gjeldsøkningen fra 2000 til 2002 hadde en tilsvarende økning i næringsinntekt. Fra 2002 til 2004 har derimot gjelden økt betydelig uten en tilsvarende økning av næringsinntekt. Vi finner tilsvarende trender dersom vi tar for oss husholdningens samlede inntekt. En mulig forklaring på økningen i gjeld for 2004 er det lave

rentenivået vi hadde i løpet av 2003, hvor styringsrenten ble satt ned med over 5 prosentpoeng.

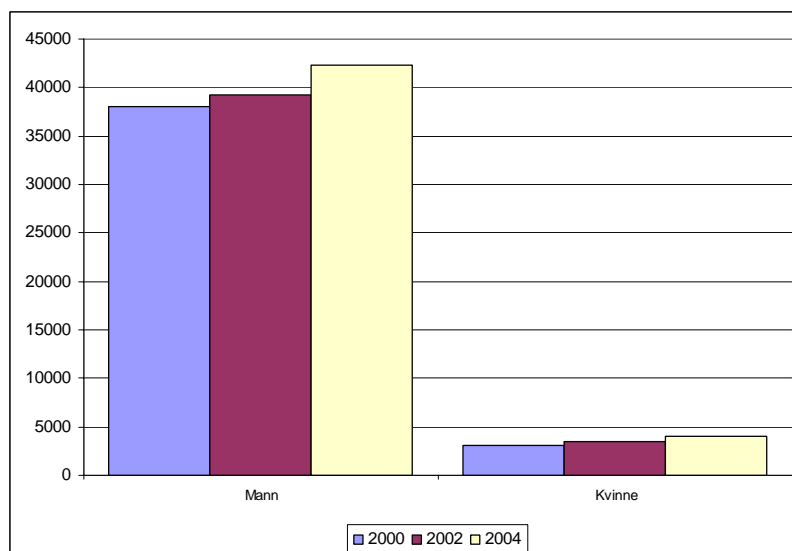

Figur 2.17 Totalt gjeldsvolum mot alder, i millioner kroner.

Dersom vi betrakter det totale lånevolumet så er det aldersgruppen 40 – 59 år som skiller seg ut med størst vekst i lånevolum.

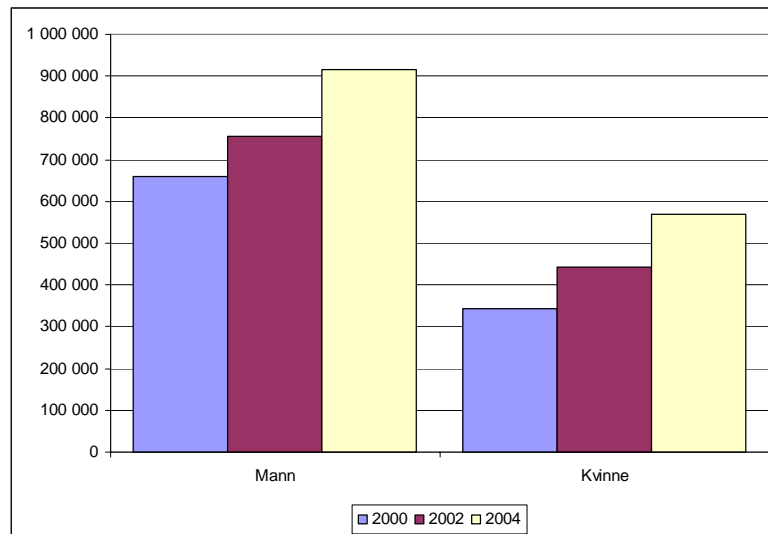
2.1.6 Kjønn

Tradisjonelt har det vært flere mannlige enn kvinnelige hovedbrukere. Dette gjenspeiles av den samlede gjelden fordelt på kjønn.

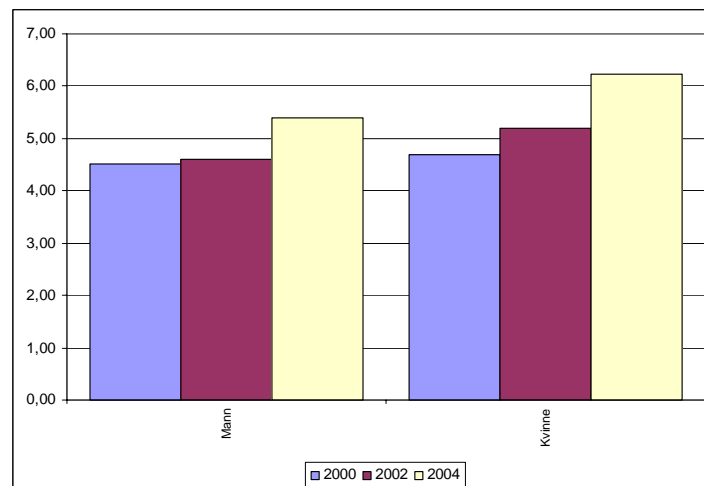
Figur 2.18 Samlet gjeld etter kjønn i millioner kroner

Vi kan se av figur 2.18 at lånevolumet er betydelig større blant menn enn blant kvinner. Dersom vi betrakter gjennomsnittsgjelden blir bildet ett annet, men det viser også at det er forskjeller mellom kjønnene.

Figur 2.19 Gjennomsnittlig gjeld etter kjønn i kroner.

Vi kan se av figuren at det er store forskjeller mellom kjønnene. Menn har høyest gjennomsnittlig gjeld. Felles for begge kjønn er at det er vekst i gjelden. Kvinner har noe lavere næringsinntekt enn sine mannlige kollegaer, noe som gjenspeiles i forholdstallet mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt.

Figur 2.20 Forholdstall mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt etter kjønn.

Vi kan se av figuren at kvinner har høyere verdier i dette forholdstallet enn menn, og at forskjellen er økende. Dette kan tyde på at kvinner låner mer i forhold til næringsinntekten sin enn sine mannlige kollegaer.

2.2 Sammenligning av ”kunder av Landkreditt Bank” og restpopulasjonen

Som del av undersøkelsen av selvangivelsesdataene fra SSB delte vi populasjonen vår i kunder av Landkreditt Bank og kunder i andre låneinstitusjoner. For å skille ut gardbrukere som primært var kunde hos Landkreditt Bank avgrenset vi populasjonen slik at bare de som hadde mer enn 500 000 kroner i lån ble regnet som kunder av Landkreditt. Dette er samlet lån over driftskreditt og vanlige gjeldsbrevlån med pant i fast eiendom. Tabell 2.2 viser antall treff i populasjonen der vi regner med at gardbrukerne primært er kunder av Landkreditt Bank.

Tabell 2.2 Oversikt over populasjonen i kunder av Landkreditt Bank og restpopulasjonen

	Kunder av Landkreditt Bank	Restpopulasjonen
1999	1 782	67 420
2000	1 867	65 078
2001	2 010	61 953
2002	2 105	57 669
2003	2 329	53 799
2004	2 575	50 584
2005	2 502	47 762

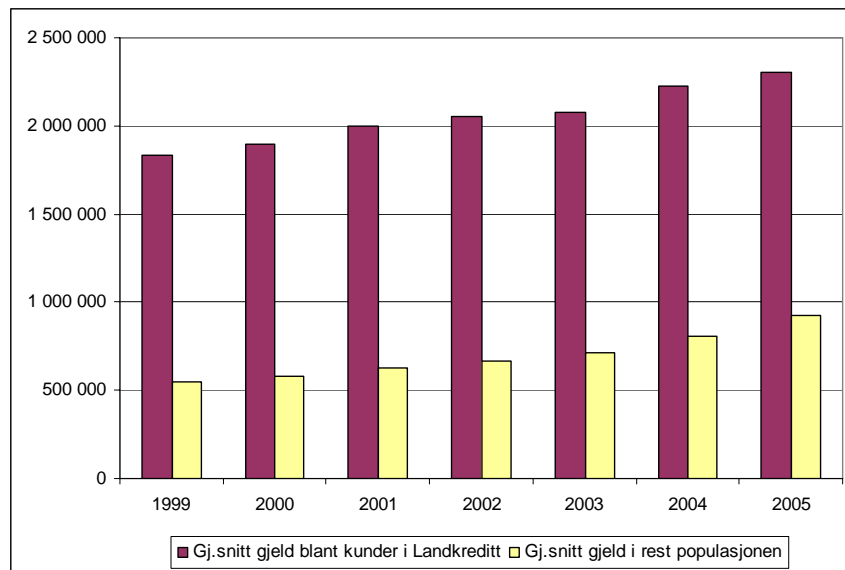
Til tross for at antall jordbruksbedrifter med personlig bruker i gjennomsnitt går ned med 4,6 prosent i året, har Landkreditt Bank hatt en vekst i kundemassen på 4,0 prosent. Beregnet samlet gjeld hos Landkreditt Bank i populasjonen kunder av Landkreditt Bank er presentert i tabell 2.3.

Tabell 2.3 Utviklingen i samlet gjeld til Landkreditt Bank blant de som er med i vår populasjon som kunder av Landkreditt Bank.

	Samlet gjeld i Landkreditt Bank (i milliarder kroner)
1999	3,26
2000	3,55
2001	4,01
2002	4,32
2003	4,84
2004	5,73
2005	5,76

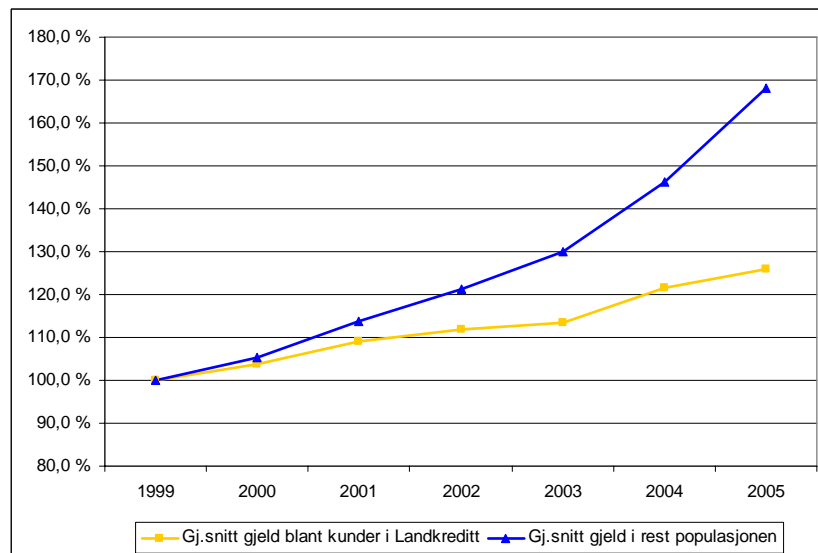
Totalpopulasjonens gjeld til Landkreditt Bank vil være noe høyere enn verdiene som fremgår over siden vi har avgrenset oss til kunder med mer enn 500 000 kroner i gjeld. Siden denne forutsetningen er lik for alle årene i det aktuelle tidsrommet kan vi likevel trekke ut utviklingen i lånevolum hos Landkreditt Bank. Økningen vi ser i tabell 2.3 er både et resultat av flere låntakere og større gjennomsnittlig gjeld i populasjonen.

Det følger av avgrensningen at gjennomsnittsgjelden blant kunder i Landkreditt Bank er vesentlig høyere enn i restpopulasjonen. Vi demonstrerer denne forskjellen i figur 2.21.

Figur 2.21 Gjennomsnittlig gjeld blant kunder av Landkreditt sammenlignet med gjennomsnittlig gjeld i restpopulasjonen.

Kunder av Landkreditt Bank har vesentlig høyere gjennomsnittlig gjeld enn restpopulasjonen. Vi kan illustrere utviklingen i gjelden for jordbruksbedrifter med personlig bruker dersom vi indekserer gjennomsnittlig gjeld og setter 1999 som basisår.

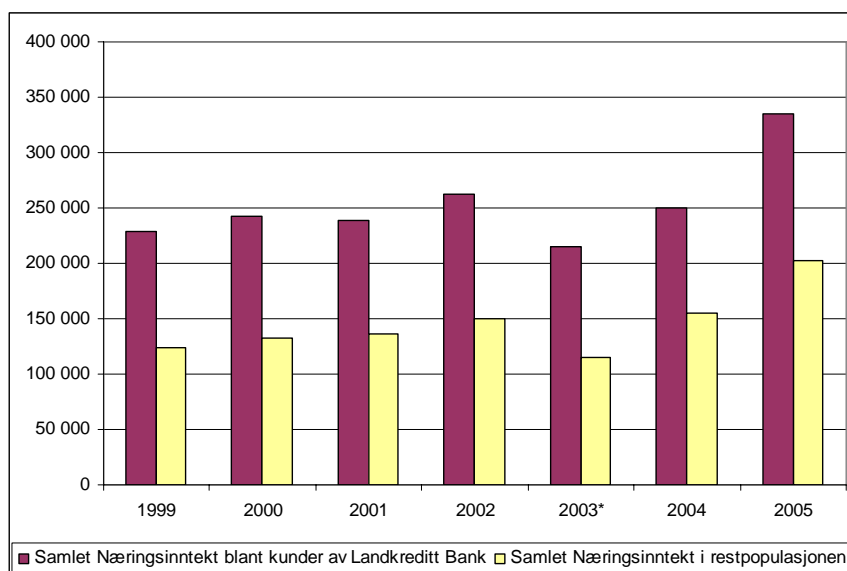
Figur 2.22 Indeksert utvikling i gjennomsnittlig gjeld blant kunder i Landkreditt Bank og restpopulasjonen. 1999 er satt som basisår.

Vi kan se av figur 2.22 at restpopulasjonen prosentvis har økt lånevolumet sitt i vesentlig større grad enn kunder av Landkreditt. I det aktuelle tidsrommet har gjennomsnittlig gjeld

blant kunder av Landkreditt Bank økt med 25,8 prosent, mens restpopulasjonen har hatt en vekst i gjennomsnittlig gjeld på 64,3 prosent.

Den store veksten i gjennomsnittlig gjeld kan forklares med at flere i restpopulasjonen har valgt å investere i gardsdriften mens rentebetingelsene var svært gunstige i 2004 og 2005. Som følge av avgrensingen i kundene av Landkreditt, hvor utvalget har relativt høy gjennomsnittlig gjeld, er det rimelig å anta at disse i større grad allerede har foretatt investeringer og at mange i dette utvalget derfor ikke vil investere ytterligere selv om renten er lav. Det følger at gjennomsnittsgjelden i Landkreditt Bank ikke øker like mye som restpopulasjonen.

Dersom vi betrakter gjennomsnittlig samlet næringsinntekt kan vi sammenligne populasjonen kunder av Landkreditt Bank med restpopulasjonen i figur 2.23

Figur 2.23 Samlet næringsinntekt blant populasjonen kunder i Landkreditt Bank sammenlignet med restpopulasjonen. (Datagrunnlaget for næringsinntekt i 2003 er ikke direkte sammenlignbart med de andre årene fordi beregningsgrunnlaget er et annet.)

Vi kan se av figur 2.23 at kundene av Landkreditt Bank har høyere gjennomsnittlig næringsinntekt enn restpopulasjonen. Dette gjenspeiler trolig sluttingen vi dro tidligere, om at kundene av Landkreditt sannsynligvis allerede har foretatt sine investeringer. I så fall bør vi finne en vekst i næringsinntekten i restpopulasjonen også. Dette stemmer godt overens med de resultatene vi får dersom vi indekserer næringsinntekten med 1999 som basisår. Da finner vi at mens kundene av Landkreditt Bank har økt næringsinntekten sin med 46,8 prosent i det aktuelle tidsrommet, har restpopulasjonen økt næringsinntekten med 64,3 prosent i det samme tidsrommet. I denne sammenheng er det interessant å notere seg at kundene av Landkreditt Bank har hatt høyere prosentvis vekst i næringsinntekten enn veksten i gjennomsnittlig gjeld.

Restpopulasjonen har hatt høyere prosentvis vekst i gjennomsnittlig gjeld enn veksten i næringsinntekten.

Som vi var inne på i forbindelse med figur 2.3 så har vi beregnet den gjennomsnittlige rentesatsen for kundene i Landkreditt Bank og restpopulasjonen. Vi fant i den sammenheng at kundene av Landkreditt Bank hadde noe lavere beregnet rente enn restpopulasjonen.

Tabell 2.4 Beregnet rentesats for kunder av Landkreditt bank og restpopulasjonen

	Landkreditt Bank	Restpopulasjon	Differanse
1999	5,37 %	5,85 %	0,48 %
2000	5,29 %	5,70 %	0,41 %
2001	5,73 %	6,15 %	0,41 %
2002	5,71 %	6,01 %	0,30 %
2003	4,87 %	5,01 %	0,14 %
2004	3,33 %	3,46 %	0,13 %
2005	3,07 %	3,18 %	0,12 %

Vi kan se av tabell 2.4 at populasjonen "kunder av Landkreditt Bank" har vært gjenstand for en lavere rente enn beregnet rente for restpopulasjonen⁴. I den siste kolonnen har vi beregnet differansen mellom beregnet rente for Landkreditt Bank og den renten restpopulasjonen har vært gjenstand for. Vi kan se av tabellen at denne differansen er redusert betydelig i det aktuelle tidsrommet. Det er mulig å måle denne differansen i kroner. Vi kan stille oss spørsmålet: Hvor mye har kunder av Landkreditt Bank spart i forhold til rentesatsen restpopulasjonen har vært gjenstand for? Summert for hele perioden har kunder av Landkreditt Bank spart 81 millioner kroner i forhold til den beregnede rentesatsen for restpopulasjonen.

Kontra, kan vi beregne hvor mye restpopulasjonen teoretisk kunne spart dersom de var gjenstand for den renten kunder av Landkreditt Bank har forholdt seg til. Summert for hele perioden kunne restpopulasjonen, ved å benytte seg av Landkreditt Bank, spart 766 millioner kroner i det aktuelle tidsrommet⁵.

⁴ Dette betyr ikke nødvendigvis at Landkreditt Bank til en hver tid i det aktuelle tidsrommet har gitt de beste rentebetingelsene, men at de har ligget lavere enn gjennomsnittlig innebetalt gjeldsrente enn restpopulasjonen.

⁵ Dette er som nevnt en teoretisk verdi, siden et så stort skift i markedsandeler ville hatt betydelige virkninger på markedet for driftskreditt.

3 Resultater fra Rentebørsen

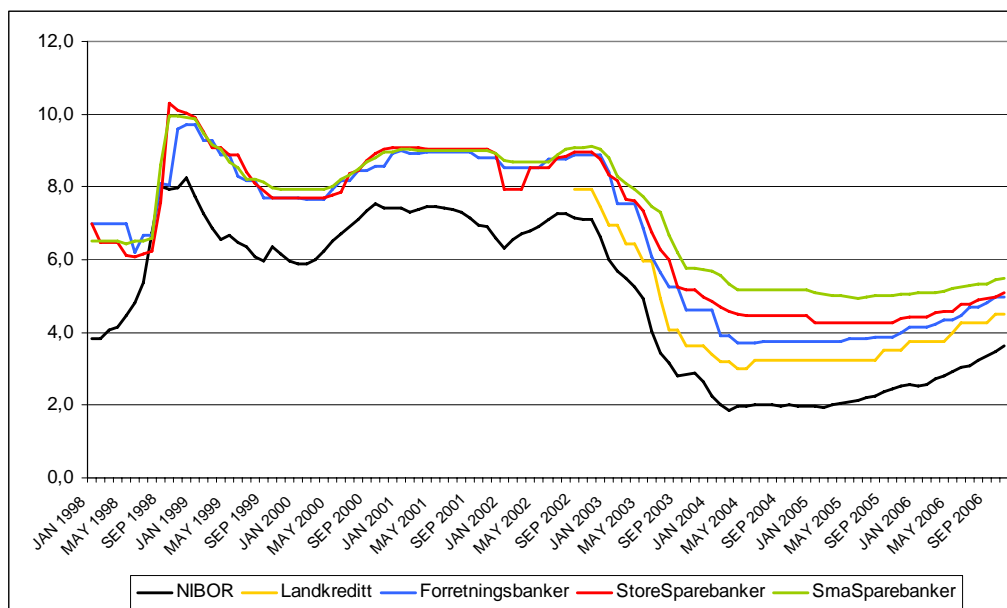
3.1 Rentebørsen - driftskreditt

Dataene fra Rentebørs ga oss et godt utgangspunkt for å analysere utviklingen i rentesatsene bankene oppgir som listepriis for driftskreditt. Vi har delt opp bankene i tre grupper samt Landkreditt. Gruppen med flest antall banker er "Små Sparebanker." De neste gruppene er henholdsvis "Store Sparebanker" og Forretningsbanker. Begrunnelsen for å samle bankene i slike grupper er at disse gruppene trolig har hatt en ulik tilnærning til driftskreditt.

Selv om enkelte individuelle banker innad i en av gruppene vi har beskrevet over har vært offensive på driftskreditt, mens andre banker ikke har noe aktivt forhold til landbruket som utlånsmarked, så er det bevegelsene i markedet som er interessant i større grad enn hvordan enkelte banker tilpasser seg. Et eksempel i denne sammenheng er hvis vi observerer et skifte i rentesatsen for de små sparebankene, betyr ikke det nødvendigvis at alle bankene i denne gruppen har satt ned renten med en gitt prosent. Det vil også kunne bety at en andel av bankene i gruppen har satt en lavere rentesats, og på denne måten viser at de ønsker å delta i konkurransen om dette markedet. Dette vil gi seg utslag i at gruppen som helhet kommer bedre ut, men som nevnt ikke nødvendigvis fordi alle bankene i gruppen har satt en lavere rentesats.

Rente på driftskreditt og rente på kassakreditt er ulik i de fleste bankene, hvor kassakreditt har en høyere rentesats enn driftskreditt. Driftskredittordningen innebærer at bankene kan ta pant i oppgjør fra samvirkebedriftene med flere, samt at de stiller som garantister for 50 prosent av eventuelle tap bankene måtte ha, og med dette sørger for mer gunstige lånebetingelser for brukere som benytter seg av driftskreditt.

Landkreditt Bank ble stiftet i 2002, og var derfor ikke med i markedet før dette tidspunktet. Vi kan se utviklingen i rente på driftskreditt i figur 3.1. For å gi et uttrykk for styringsrenten i det følgende, inkluderer vi NIBOR 3mnd (Norwegian Inter Bank Offered Rate). NIBOR er ikke det samme som styringsrenten, men det er den rentesatsen bankene forholder seg til og er derfor hensiktsmessig å benytte som referanserente.

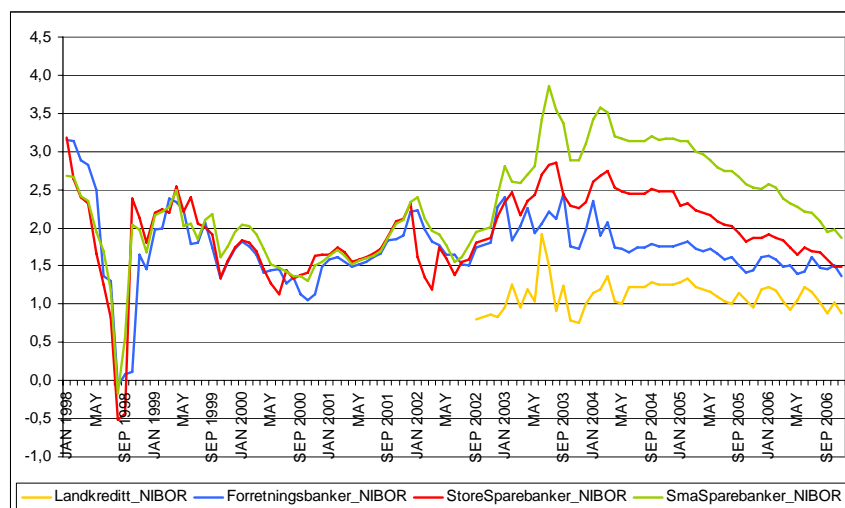

Figur 3.1 Renteutviklingen i driftskredittmarkedet sammenlignet med NIBOR 3mnd

Vi kan se av figuren at forskjellen mellom rente på driftskreditt og NIBOR 3mnd er relativt stabil for samtlige av bankene som er med i utvalget frem til etableringen av Landkreditt Bank i 2002⁶. Bankene som er med i datasettet har relativt lik rentesats, og beregnet gjennomsnitt for forskjellen mellom NIBOR 3mnd og rente på driftskreditt i denne perioden er 1,7 prosent⁷. Vi kan se av figur 3.2 at forskjellene mellom bankene i driftskredittmarkedet er betydelig større etter reduksjonen av styringsrenten i 2003. Spesielt sparebankene skiller seg ut med høy rente på driftskreditt etter 2003. Gjennomsnittlig forskjell mellom rente på driftskreditt og NIBOR 3mnd for de små sparebankene er i perioden mai 2004 til mai 2005 beregnet til 3,1 prosent, de store sparebankene 2,4 prosent, mens forretningsbankene hadde en slik forskjell på 1,7 prosent. Landkreditt lå til sammenligning gjennomsnittlig 1,2 prosent over NIBOR 3mnd

⁶ Vi tar for oss forskjellen mellom rente på driftskreditt NIBOR 3mnd fordi det gjør det lettere å sammenligne flere banker. Dersom vi benytter innskuddsrente, og med det rentemargin, til å sammenligne de ulike bankene blir dette enda en kilde til støy. NILF gjør en tilsvarende forenkling i sin driftskredittundersøkelse i 2004 ved å avgrense utvalget til de som bare har negativ balanse på driftskredittkontoen, og på denne måten avgrenser seg bort fra innskuddsmarkedet.

⁷ Den gjennomsnittlige rentemarginen er beregnet ut i fra et gjennomsnitt av alle observasjonene minus gjennomsnittlig NIBOR 3mnd for den aktuelle perioden.

Figur 3.2 *Forskjell mellom rente på driftskreditt og NIBOR 3mnd beregnet ved å trekke NIBOR 3mnd fra rentesatsen på driftskreditt.*

I perioden etter 2004, hvor sentralbanken gradvis har justert opp styringsrenten, har det vist seg at konkurransen i driftskredittmarkedet har vært hard. Landkreditt har i denne perioden holdt seg i overkant av 1 prosent over NIBOR 3 mnd. Konkurrerende banker har i hele perioden holdt tilbake renteøkningene, og nærmet seg Landkreditt. Ved utgangen av perioden vi har tatt for oss i figuren, ser vi at de små sparebankene ligger på 1,9 prosent. De store sparebankene er 1,5 prosent over NIBOR 3mnd, mens foretningsbankene ligger på 1,4 prosent. Landkreditt lå ved utgangen av denne perioden 0,9 prosent over NIBOR 3mnd

Landkreditt kom inn i dette markedet rett før en større endring i styringsrenten. Dette skaper ekstra støy i markedet, og det blir vanskelig å tillegge noen årsakssammenheng mellom Landkreditt Bank og endringer i rentesatsen på driftskreditt i 2003. Man kan tenke seg at en del banker ventet at renten skulle stige igjen, og derfor avventet å sette ned renten. Hvis så var tilfelle ville man trolig også sett tilsvarende rentesatser i andre kredittmarkeder, noe som ikke er tilfelle.

Det er stor forskjell på de forskjellige gruppene etter renteendringen i 2003 i markedet for driftskreditt. Dette er noe overraskende siden vi ikke kan se tilsvarende forskjeller i markedet for gjeldsbrevslån. Dette kan tyde på at konkurransen er mindre hard i markedet for driftskreditt. Dette er overraskende nettopp fordi Landkreditt Bank har etablert seg i markedet med svært gunstige rentebetingelser i forhold til mange av konkurrentene. Denne store spredningen i rentesatser er i ferd med å bli mindre, og ved utgangen av perioden vi ser på er det nevneverdig endring mot Landkreditt Bank sitt rentenivå.

Som vi har vært inne på er det tydelig slik at samtlige av de som deltar på rentebørs, og som tilbyr driftskreditt, har redusert renten i forhold til styringsrenten siden 2002, og vi kan se den største endringen hos de små sparebankene. De små sparebankene nådde som gruppe et

toppunkt med renter på 3,9 prosent over NIBOR 3mnd sommeren 2003, som innebærer en reduksjon på 2,0 prosent ved utgangen av perioden⁸. De store sparebankene hadde en tilsvarende reduksjon på 1,6 prosent, mens foretningsbankene reduserte forskjellen mellom renten på driftskreditt og NIBOR 3mnd med 1,1 prosent i den samme perioden.

En del av disse endringene har skjedd med bakgrunn i at styringsrenta har økt, mens bankene har holdt tilbake med å sette opp renta, trolig på grunn av konkurranse i markedet. En annen mulig forklaring på de store endringene i rentemarginene representerer en normalisering tilbake til gjennomsnittet vi beregnet til 1,7 prosent for perioden 1998 til 2002.

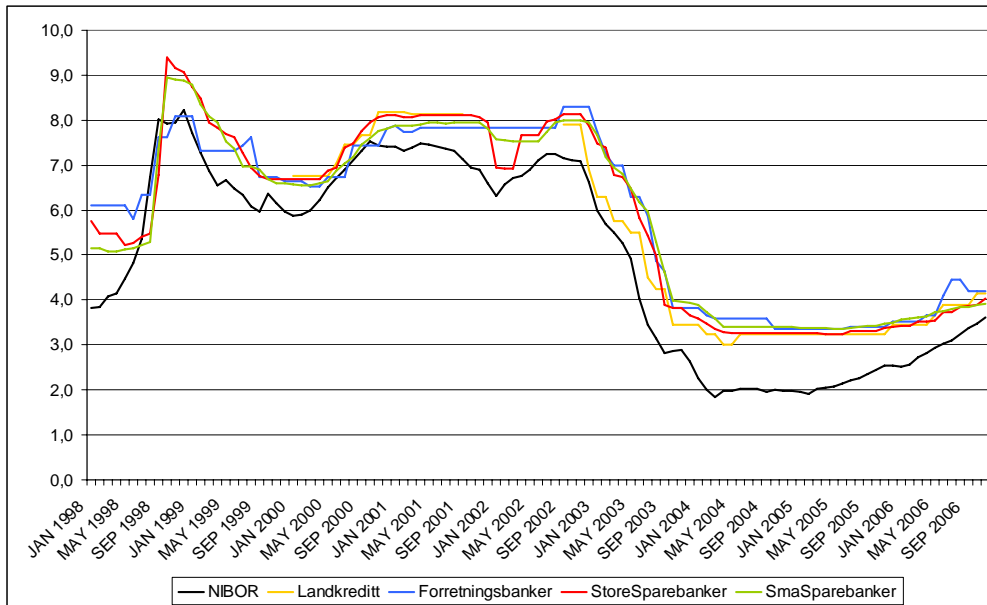
Det er et poeng å notere seg her at selv om Landkreditt har hatt blant de laveste rentene siden Landkreditt Bank ble stiftet i 2002, har de store sparebankene og foretningsbankene ligget under de små sparebankene. Dette innebærer at det er flere enn Landkreditt Bank de mindre sparebankene må ta hensyn til når de tilpasser seg i markedet. Det er likevel slik at de større bankene har redusert renten mot det nivået Landkreditt Bank har lagt seg på. Landkreditt Bank har bidratt til å øke konkurransen i markedet, og har prismessig tydelig ligget i spissen av markedet. Samlet sett er det rimelig å slutte at Landkreditt Bank har hatt stor innvirkning i markedet for driftskreditt siden den ble etablert i 2002.

3.2 Gjeldsbrevslån.

Tallene fra rentebørs inkluderer rentesatser på gjeldsbrevslån med 20 års nedbetalingstid. Markedet for slike lån er vesentlig større, og det finnes her ingen spesielle ordninger hvor man kan ta pant i leveranser el. for å bedre sikkerheten brukerne kan stille med.

Renteutviklingen i dette markedet kan illustreres med følgende figur:

⁸ En viktig forklaring til at forskjellen mellom styringsrenten og renten tilbudt av de små sparebankene var så stor i en kort periode, var at man kan oppleve at det går litt tid før aktørene tilpasser seg endringer i styringsrenta. Når styringsrenta endrer seg raskt kan man se situasjoner hvor forskjellen mellom disse to rentesatsene får urimelige verdier. Dette var også tilfelle i 1998 da renta steg raskt. I den sammenheng kunne vi observere negativ forskjell mellom rentesatsene for flere banker i en kort periode.

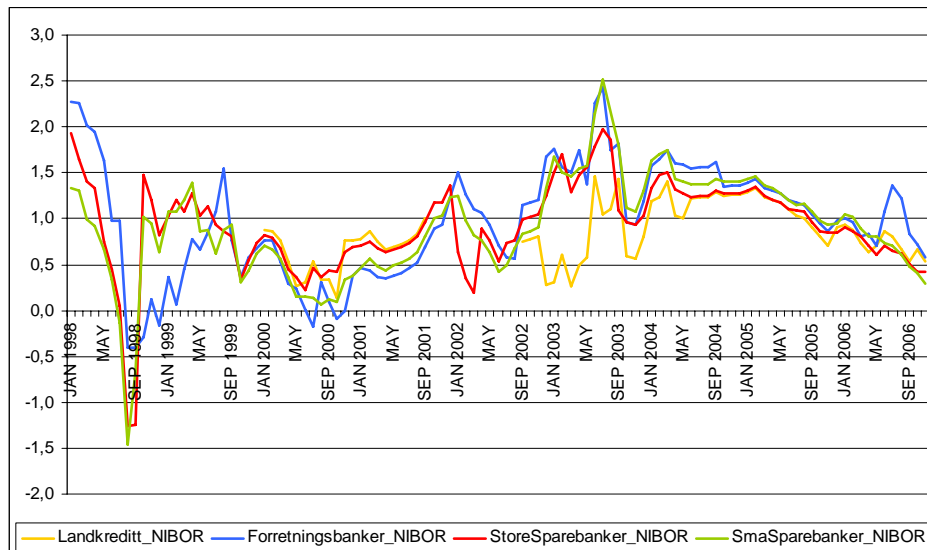

Figur 3.3 Renteutviklingen for gjeldsbrevslån med 20 års nedbetalingstid⁹.

Vi kan til sammenligning med rente på driftskreditt se at gjeldsbrevslån har lavere rentesatser enn driftskreditt. Det er også mindre forskjeller mellom styringsrenta og rentene tilbudt fra bankene. Vi kan også her se at bankene følger styringsrenten ned i 2003, men at det er langt mindre forskjeller mellom bankene i dette markedet, enn i markedet for driftskreditt. I Landkreditt Bank sitt tilfelle, tilbys det blant de beste rentebetingelsene fra banken blir etablert i markedet og ut 2004, men fra våren 2005 er det kun små forskjeller fra de andre bankene. Dette stemmer godt overens med funnene i forbindelse med gjennomgangen av selvangivelsesdataene, hvor vi sammenligner de to populasjonene ”kunder av Landkreditt Bank” og restpopulasjonen. Også i dette markedet ser vi at samtlige av aktørene holder tilbake i forhold til renteoppgangen vi kan se i styringsrenta.

Dersom vi trekker fra NIBOR 3mnd fra rentesatsene i figuren over får vi figur 3.4.

⁹ Dataene for Landkreditt Bank for perioden jan. 2000 til sept. 2001 er basert på data innhentet fra Landkreditt Bank, og er rente på landbrukslån fra Landkreditt før banketablingen.

Figur 3.4 Utviklingen i rentesatsene for gjeldsbrevslån med 20 års nedbetalingstid (Rentesatser fratrukket NIBOR 3mnd).

Figur 3.4 viser de samme trendene som figur 3.3. Det er større forskjeller i markedet rett etter større endringer i styringsrenten, som sommeren/høsten 1998 og 2003. Ut over disse periodene er det mindre forskjeller mellom de ulike bankene. Dette tyder på at det i utgangspunktet var, og fremdeles er, sterkere konkurranse i dette markedet enn i markedet for driftskreditt.

4 Resultater fra driftskredittundersøkelsene ved NILF

En av de sentrale problemstillingene i sammenheng med rentesatser ovenfor jordbrukere er at det ofte gis bedre betingelser til kunder enn det som oppgis som offisiell rente. I følge driftsgranskingene gjennomført av NILF, er det i enkelte tilfeller over 1 prosent forskjell på oppgitt rente og renten beregnet i driftsgranskingene. I tillegg er det en tilsvarende forskjell på gebyrer mm.

Hvor mye renter som innbetales avhenger av gjeldende rente og hvor mye av driftskreditten brukeren anvender. Hensikten med en driftskredittkonto er fleksibilitet, som innebærer at anvendt kreditt vil variere fra dag til dag. Dette gjør det komplisert å beregne effektiv rente. NILF har gjennomført slike beregninger med basis i driftsgranskingene, og laget tilleggsnotater til driftsgranskingene i form av driftskredittundersøkelsen. Tabell 3.1 er hentet fra driftskredittundersøkelsene fra 2004.

Tabell 4.1 Tabell fra driftskredittundersøkelsen av NILF for 2004. Rentenivå for de forskjellige banktypene for bruk med negativ balanse på driftskreditt, hele landet.

	Antall	Gjennomsn. balanse	Kredittgrense	Utnyttelses-grad Prosent	Betalt rente	Beregnet rentefot	Oppgitt rentefot
Landkreditt	43	-205 745	376 302	55	4194	2,04	3,27
LokalSpB	184	-144 357	235 015	61	5597	3,88	4,85
StorSpB	172	-139 993	215 770	65	5164	3,69	4,44
LokalFoB	12	-186 357	222 250	84	7719	4,14	5,57
StorFoB	103	-175 897	261 937	67	7030	4,00	4,41
Gjennomsnitt	514	-154 133	243 596	63	5628	3,69	4,51

I tabellen over har NILF avgrenset datasettet til brukere med negativ balanse på driftskreditten. Vi kan se av tabellen at Landkreditt har størst kredittgrense, og har også den høyeste gjelden på gjennomsnittlig balanse¹⁰. Samtidig har Landkreditt lavest innbetalt rente. NILF har med bakgrunn i data fra driftsgranskingene beregnet gjennomsnittlig rentefot for Landkreditt til å være 2,04 prosent for 2004, mens oppgitt rentefot var 3,27 prosent. Til sammenligning var gjennomsnittlig NIBOR 3mnd for 2004 2,00 prosent. Gjennomsnittlig for 2004 kom forretningsbankene som var med i datasettet fra Rentebørsen ut med en rentefot på 3,8 prosent, de store sparebankene 4,5 prosent mens de små sparebankene kom ut med en rentefot på 5,3 prosent¹¹.

¹⁰ Gjennomsnittlig balanse er den beregnede gjennomsnittsgjelden brukerne har i de aktuelle bankene gjennom hele året.

¹¹ Lokale sparebanker vil trolig i stor grad gjenspeiles av små sparebanker i denne undersøkelsen. Store sparebanker er trolig analoge, mens forretningsbanker i denne undersøkelsen tilsvarer store foretningsbanker i driftskredittundersøkelsen fra 2004. Vi har i denne undersøkelsen sett bort ifra lokale foretningsbanker siden slike banker er fraværende i datasettet fra Rentebørsen. Det er også svært få slike banker i datasettet NILF har fra driftsgranskingene.

Den beregnede rentefoten fra Landkreditt er svært nære NIBOR 3mnd. Dersom vi tar for oss de andre bankene finner vi høyere verdier enn hos Landkreditt. Lokale sparebanker lander, med utgangspunkt i tabell 3.1, på 1,88 prosent. De store forretningsbankene ligger 2,0 prosent over NIBOR 3mnd, mens de store sparebankene ligger 1,69 prosent over. Dette er verdier som faller relativt nærme forskjellen mellom den gjennomsnittlige renten på driftskreditt og NIBOR 3mnd vi beregnet med bakgrunn i datamaterialet fra Rentebørsen for perioden 1998 til 2002 på 1,7 prosent.

I følge driftskredittundersøkelsene i forbindelse med driftsgranskingene for 2004 var Landkreditt den banken man kunne observere størst forskjell mellom oppgitt rente og beregnet rente. Lokale sparebanker lå i underkant av 1 prosent i forskjell mellom beregnet og oppgitt rente. Man kunne observere minst forskjell på de store forretningsbankene, hvor det var mindre enn 0,5 prosent forskjell (NILF, 2005). Denne observasjonen impliserer at i markedet for driftskreditt hvor Landkreditt Bank har tilsvarende eller bedre rentebetingelser enn konkurrerende aktører, vil kundene kunne oppnå ytterligere fordeler mht rente i forhold til andre banker¹².

Vi ser at det er enkelte avvik mellom dataene fra Rentebørsen og datasettet fra driftsgranskingene. Bakgrunnen for disse feilkildene kan være mange, men det er to potensielle feilkilder som er påfallende. Dersom vi betrakter tallene fra tabell 3.1 er de basert på et utvalg av 514 jordbrukere som er deltakere i driftsgranskingene, og som senere er avgrenset til de som har negativ driftskreditt. I tillegg varierer som nevnt anvendelsen av driftskreditt i løpet av året. Utvalget i seg selv, og varierende anvendelse av driftskreditt, kan være en kilde til avvik. Dersom vi vurderer dataene fra Rentebørsen, er dette informasjon bankene selv oppdaterer. Utvalget er begrenset til de bankene som selv holder Rentebørsen oppdatert. Dette kan i seg selv gi et skeivt utvalg og (med det) være en kilde til avvik.

Sett i forhold til funnene i undersøkelsen av selvangivelsesdataene, har NILF funnet lavere rentesatser for driftskreditt enn de beregnede rentesatsene fra kapittel 2.2. Dette er bemerkelsesverdig siden funnene i datamaterialet fra Rentebørsen tydet på at rentesatsene for driftskreditt normalt skulle vært høyere enn for gjeldsbrevlån. Følgelig burde vi funnet at rentesatsen for driftskreditt ble beregnet til å være høyere enn resultatene fra undersøkelsen av selvangivelsesdataene. Dette er det motsatte av resultatet av driftsgranskingene. Feilmarginene nevnt i avsnittet over kan muligens være med på å forklare ulikheten. Ulik avgrensning i driftskredittundersøkelsen og i selvangivelsesdataene fra SSB kan også være med på å forklare forskjellen.

¹² Siden dette er rentebetingelser som er bedre enn listeprisene som blir oppgitt, er dette satser det er vanskelig å holde systematisk kontroll med. Dette innebærer at slike fordelaktige rentebetingelser fort kan endre seg uten at det gir seg utslag i rentestatistikk som Rentebørsen.

5 Diskusjon

Som vi var inne på i kapittel 3.1 har Landkreditt Bank over tid hatt blant de laveste rentene sammenlignet med de andre aktørene som er med i rentebørs¹³. I tillegg har Landkreditt Bank ifølge driftsgranskningene fra NILF de laveste gebyrene (Hovland et al, 2005). Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er hvilke effekt, om noen, hadde introduksjonen Landkreditt Bank i markedene for driftskreditt og gjeldsbrevslån. Siden Landkreditt Bank som nevnt har hatt blant de laveste rentesatsene i markedet for driftskreditt er det naturlig å spørre seg om de fungerer som prisleder, og med det bidrar til å øke konkurransen og redusere prisene i markedet.

Dersom vi ser på resultatene fra Rentebørsen isolert sett, kan det i første omgang fra figur 3.1 og figur 3.2 se ut som om Landkreditt Bank, etter å ha etablert seg i markedet, har bidratt til å redusere rentene på driftskreditt. Vi ser av figur 3.2 at driftskredittrenten medregnet NIBOR 3mnd fra Landkreditt Bank ligger stabilt lavt, mens de andre bankene følger med gradvis lavere renter.

Rentene har vært igjennom flere sjokk i det tidsrommet vi har tatt for oss. Vi kan ikke uten videre si med bakgrunn i de datamaterialene vi har tilgjengelig i denne undersøkelsen at Landkreditt Bank har bidratt til å trekke ned rentene i markedet for driftskreditt. Det er likevel overveiende sannsynlig at man i et kredittmarked hvor en aktør har lavere rentesatser enn konkurrentene, over tid vil få en utjevning av prisene mot det nivået denne aktøren setter. Uten en slik tilpassing blant de andre aktørene vil kunder under alle normale forutsetninger trekke mot den rimeligste av aktørene i markedet. En slik bevegelse blant kundene vil i sin tur tvinge de andre aktørene til å tilpasse seg dersom de fortsatt ønsker å delta i konkurransen om kundene.

Dersom vi ser til resultatene fra selvangivelsesdataene så er det et poeng at Landkreditt Bank har fått flere kunder i en periode hvor antall gardsbruk har gått ned betydelig. Dette er trolig et resultat av mekanismen nevnt over, hvor Landkreditt Bank med gode priser har tiltrukket seg markedsandeler til tross for stor avgang fra markedet. Den andre komponenten i mekanismen nevnt over er reduksjon i pris hos konkurrentene i forhold til Landkreditt Bank. Tallene fra Rentebørsen tyder på at dette også har funnet sted.

Det er ikke uproblematisk å si noe om årsakssammenheng for om Landkreditt Bank er prisleder, eller ikke. Likevel indikerer nedgang i rentesatsene i forhold til NIBOR 3mnd og at endringen er større for forretningsbankene og sparebankene enn den er i Landkreditt Bank,

¹³ I datamaterialet fra Rentebørsen har enkeltbanker i kortere perioder ligget under Landkreditt i rente på driftskreditt. Likevel ligger gjennomsnittet for gruppene over de rentene Landkreditt tilbyr. I enkelte av tilfellene hvor slike enkeltbanker ligger under Landkreditt på rente er det tydelig at det begynner å bli en stund siden de har oppdatert informasjonen på Rentebørsen.

mot at Landkreditt Bank kan ha hatt en funksjon som prisleder. Spørsmålet er om rentene i markedet for driftskreditt etablerer seg på et lavere nivå når markedet får tid til å stabilisere seg.

Dersom vi sammenligner de to markedene vi har tatt for oss ser vi at rentene i driftskredittmarkedet tilsynelatende bruker lenger tid enn markedet for gjeldsbrevslån til å tilpasse seg. Til sammenligning med markedet for gjeldsbrevslån tar det neste 2 år før vi begynner å se en slik tilpasning. Dette kan muligens være et resultat av færre aktører i markedet for driftskreditt. Dersom vi fremskriver trendene i datamaterialet, tyder likevel resultatene på at markedet vil etablere seg på et lavere nivå enn det vi kunne se før etableringen av Landkreditt Bank. Dette kan indikere at Landkreditt Bank har hatt en rolle som prisleder i markedet for driftskreditt, og at de har sørget for mer konkurranse.

En tilsvarende gjennomgang av markedet for gjeldsbrevslån gir ikke like tydelige resultater. Vi kan se av resultatene fra Rentebørsen at Landkreditt Bank er billigere enn de andre bankene for 2002 – 2003. Etter 2005 er forskjellene tilsynelatende svært små. I følge resultatene av sammenligningen mellom kunder av Landkreditt Bank og restpopulasjonen fikk vi likevel som resultat av Landkreditt Bank kom ut med lavere rentesatser enn snittet for hele tidsrommet. Landkreditt Bank har tydelig vært med på å styrke konkurransen i dette markedet, men vi kan likevel ikke si noe konkret om at de har fungert som prisleder i markedet for gjeldsbrevslån.

6 Konklusjoner og oppsummering

Et av målene for dette notatet har vært å oppdatere notatene fra Gunnerød (1997) og Kvendseth (1999) ved å innhente oppdaterte data på gjeldssituasjonen i det norske landbruket. Vi har gjort dette ved å innhente selvangivelsesdata koblet mot søknader om produksjonstilskudd for perioden 1999 – 2005.

Vi har funnet at til tross for en årlig nedgang på over 4,6 prosent i antall bruk, har den samlede gjelden for landbruket økt. En sannsynlig forklaring for det sterkt stigende gjeldsnivået er at styringsrenten har vært lav i en lengre periode. Mange gardbrukere har i den sammenheng trolig foretatt en del investeringer.

Videre har datasettet vist at forholdet mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt er svekket ytterligere siden Kvendseth (1999) pekte en tilsvarende situasjon fra Gunnerød (1997). Nå har riktignok rentenivået vært historisk lavt over flere år, men dersom styringsrenten skulle finne veien tilbake til gamle høyder, så kan den høye gjelden by på utfordringer for en del gardbrukere.

Tilsvarende til de to tidligere kortnotatene har vi funnet geografiske ulikheter mht samlet gjeld, gjennomsnittsgjeld, rentesatser og inntekter. Vi har også funnet ulikheter over de samme variablene for bruksstørrelse, produksjonsform og alder på bruker.

Gjennomsnittlig gjeld har økt for alle fylkene, men enkelte fylker skiller seg med høyere gjeldsvekst enn andre. Her kan nevnes Østfold, Vestfold og Rogaland. Rogaland har i tillegg den største samlede gjelden. Mht næringsinntekt har enkelte fylker gått tilbake i løpet av perioden vi har tatt for oss, blant dem er Rogaland det fylket som har gått mest ned. Akershus/Oslo og Aust-Agder går mest frem på gjennomsnittlig næringsinntekt. Vestlandsfylkene, Oppland og Østfold skiller seg ut med størst vekst i forholdstall mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt. Dette kan bety redusert evne til å betjene gjelden i fremtiden.

Det er en tydelig sammenheng mellom gjennomsnittlig gjeld og størrelsen på garden. Den gjennomsnittlige gjelden øker med antall dekar jordbruksareal, med unntak av de aller minste brukene som har sammenlignbar gjeld med bruk på størrelse 300 – 499 dekar. Vi finner her også en sammenheng med rentebetingelser og størrelsen på garden. Selv om den høyeste gjennomsnittlige gjelden er å finne hos de aller største brukene, er det likevel ikke her vi finner den største totale gjelden. Den er å finne blant bruk mellom 100 -199 dekar. Vi finner likevel den største veksten i gjeldsvolum blant de større brukene.

Det er stor forskjell på produksjonsform og gjennomsnittlig gjeld. Størst vekst i gjennomsnittlig gjeld er å finne i svin og fjørfeproduksjon, blandet husdyrhold,

hagebruksvekster og melk og kjøttproduksjon fra storfe. Vi fant størst samlet gjeld blant melkeprodusenter og produsenter av korn og oljevekster.

Den gjennomsnittlige gjelden vokser for alle aldersgruppene som er med i datasettet. Selv om det er liten vekst i forholdstallet mellom gjennomsnittlig gjeld og gjennomsnittlig næringsinntekt fra 2000 til 2002, gjør det et hopp til 2004. Den gjennomsnittlige gjelden vokser både fra 2000 til 2002 og fra 2002 til 2004, men manglende vekst i gjennomsnittlig næringsinntekt i 2004 gjør store utslag i dette forholdstallet. Vi finner størst samlet gjeld for aldersgruppen 40 – 49 år.

Forskjeller mellom kjønn var en del av datasettet, men det er små forskjeller fra funnene gjort av Kvendseth (1999). Gardsbruk med kvinnelig hovedbruker har lavere gjeld og lavere inntekt enn sine mannlige kolleger. Datasettet gir ikke innblikk i hvorfor man ser slike forskjeller.

Gjennomgangen av selvangivelsesdataene fra SSB viste at mens den samlede populasjonen av jordbruksbedrifter med personlig bruker årlig gikk ned med 4,6 prosent, så steg antall låntakere hos Landkreditt Bank med 4,0 prosent hvert år i det aktuelle tidsrommet. Som vi var inne på i diskusjonen kan dette ha bakgrunn i at Landkreditt Bank har hatt vedvarende lave priser i utlånsmarkedet.

Mens gjennomsnittlig gjeld i restpopulasjonen steg med 64,3 prosent i perioden 1999 – 2005, steg gjennomsnittlig gjeld blant kunder av Landkreditt bank med bare 25,8 prosent. Vi forklarte denne forskjellen med at kunder av Landkreditt Bank allerede lå en del høyere enn restpopulasjonen mht gjennomsnittlig gjeld, og at kunder av Landkreditt Bank trolig allerede har foretatt en del investeringer. Lavere rente i en periode medførte derfor ikke stor vekst i lånevolumet.

Resultatene av undersøkelsen viste også at kunder av Landkreditt har høyere næringsinntekt enn restpopulasjonen. Det finnes flere forklaringer til dette, men den mest nærliggende forklaringen å ta tak i er at kunder av Landkreditt Bank allerede har foretatt investeringer som gir avkastning i tidsrommet denne undersøkelsen tar for seg. I det aktuelle tidsrommet steg næringsinntekten blant kunder av Landkreditt Bank med 46,8 prosent, mens for restpopulasjonen steg næringsinntekten med 64,3 prosent.

Kundene av Landkreditt Bank hadde allerede høyere næringsinntekt enn restpopulasjonen i startåret for undersøkelsen, samtidig som de i større grad trolig allerede har foretatt nødvendige investeringer. Dette kan medvirke til å forklare forskjellen i veksten for de to populasjonene. Det er likevel et poeng å notere seg at mens restpopulasjonen hadde større økning i gjennomsnittlig gjeld enn økningen i næringsinntekten, så økte gjennomsnittlig næringsinntekt blant kunder av Landkreditt Bank betydelig mer enn den gjennomsnittlige gjelden.

Ved å ta utgangspunkt i gjennomsnittlig innbetalt rente var det mulig å beregne rentesatsene kunder av Landkreditt Bank og restpopulasjonen hadde vært gjenstand for. Disse beregningene viste at kunder av Landkreditt Bank har hatt lavere gjennomsnittlig rente enn restpopulasjonen. Forskjellen lå nært et halvt prosentpoeng i 1999, men sank til 0,12 prosentpoeng i 2005. Dette viser, som vi har vært inne på, at Landkreditt Bank har hatt lavere rentesatser enn hva gjennomsnittet for restpopulasjonen er. Vi kom frem til at det ville vært 81 millioner kroner dyrere for kundene av Landkreditt Bank hvis de hadde vært gjenstand for den samme renten som restpopulasjonen.

Ved å analysere dataene fra Rentebørsen fant vi at det var et større rentesjokk kort tid etter at Landkreditt Bank etablerte seg i markedet. NIBOR 3mnd ble mer enn halvert i løpet av et år. Dette forårsaket en del støy med hensyn til vurdering av hvordan Landkreditt Bank har påvirket markedet. Ved å trekke NIBOR 3mnd fra rentesatsene for driftskreditt i Rentebørsen fant vi at mens Landkreditt Bank har hatt en relativt stabil rente på driftskreditt i forhold til NIBOR 3mnd, har samtlige av de andre bankene satt ned sine rentesatser mot Landkreditt Bank sitt nivå. Det er mye som tyder på at Landkreditt Bank har hatt en rolle som prisleder i markedet for driftskreditt, og at Landkreditt Bank har bidratt til sterkere konkurranse i dette markedet.

Ved en tilsvarende analyse av ordinære gjeldsbrevlån fant vi at dette markedet var raskere til å tilpasse seg ny styringsrente enn markedet for driftskreditt. Likevel fant vi tilsvarende til resultatet fra selvangivelsesdataene at Landkreditt Bank hadde blant de laveste rentene i det aktuelle tidsrommet. Det er rimelig å anta at etableringen av Landkreditt Bank har medført hardere konkurranse i markedet for gjeldsbrevlån.

Litteratur

Gunnerød, Ingerid (1997), *Gjeld i landbruket*, Kortnotat 5 – 1997, Landbrukets Utredningskontor, Oslo.

Kvendseth, Chris Helen (1999), *Gjeld blant norske bønder*, Kortnotat 3 – 1999, Landbrukets Utredningskontor, Oslo.

Hovland, Ivar, et al. (2005), *Driftskredittundersøkelsene på bakgrunn av driftsgranskingsmaterialet for 2004*, Notat nr. 2005-18, Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

Norsk Landbrukssamvirke (2006), *Datamateriale fra Rentebørsen 1998 - 2006*, tilpasset av Landbrukets Utredningskontor, 2006.

Statistisk Sentralbyrå (2006), *Gjennomsnittstall fra selvangivelsesregisteret koblet mot produksjonstilskuddsregisteret 1999 - 2004*, tilpasset av Anne Bye Snellingen, SSB, for Landbrukets Utredningskontor, 2006.

Statistisk Sentralbyrå (2006), *konsumprisindeks*, funnet på internett 8.1.2006 på www.ssb.no.

Strøm, Bjørn m.fl (1996), *Levekår for norske bønder*, Rapport 1 – 1996. Landbrukets Utredningskontor, Oslo.